

**ҚЎҚОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖА БЕРУВЧИ Ph.D.03/04.06.2021.Fil.132.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ
КЕНГАШ**

ҚЎҚОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

ЯКУБОВА НОДИРАХОН ДАВЛАТБОЙ ҚИЗИ

ЖУМБОҚЛИ МАТНЛАРНИНГ СЕМАНТИК ВА ПРАГМАТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

10.00.11 – Тил назарияси. Амалий ва компьютер лингвистикаси

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Қўқон – 2022

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по филологическим наукам**

Contents of Dissertation Abstract of Doctor of Philosophy (PhD) on Philological Sciences

Якубова Нодирахон Давлатбой кизи

Жумбоқли матнларнинг семантик ва прагматик хусусиятлари.....3

Yakubova Nodirakhon Davlatboy qizi

Semantic and pragmatic features of enigmatic texts.....28

Якубова Нодирахон Давлатбой кизи

Семантические и прагматические особенности энигматических текстов.49

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ

List of published works .....

**ҚЎҚОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖА БЕРУВЧИ PhD.03/04.06.2021.Fil.132.01 РАҚАМЛИ ИЛМИЙ
КЕНГАШ**

ҚЎҚОН ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

ЯКУБОВА НОДИРАХОН ДАВЛАТБОЙ ҚИЗИ

ЖУМБОҚЛИ МАТНЛАРНИНГ СЕМАНТИК ВА ПРАГМАТИК ХУСУСИЯТЛАРИ

10.00.11 – Тил назарияси. Амалий ва компьютер лингвистикаси

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Қўқон – 2022

Фалсафа доктори диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси
Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида №В
2022.2 PhD/Fil 564 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Қўқон давлат педагогика институтида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме) Илмий
кенгашнинг веб-саҳифаси (www.kspi.uz) ҳамда «ZiyoNet» Ахборот таълим
порталида (www.ziyo.net.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Ҳакимов Муҳаммад Хўжахонович
филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Қурбонова Муҳаббат Матёкубовна
филология фанлари доктори, профессор

Ғаниева Дилдора Азизовна
филология фанлари номзоди, доцент

Етакчи ташкилот:

Самарқанд давлат чет тиллар
институти

Диссертация ҳимояси Қўқон давлат педагогика институти ҳузуридаги
илмий даража берувчи PhD.03/04.06.2021.Fil.132.01 рақамли Илмий
кенгашнинг 2022 йил «21» 06 соат 10⁰⁰ даги мажлисида бўлиб ўтди.
Манзил: 150700, Қўқон шаҳри, Турон кўчаси, 23. Тел: (99873) 542-38-38;
факс: (99873) 542-11-43; e-mail: quqondpi@umail.uz.

Диссертация билан Қўқон давлат педагогика институти Ахборот-ресурс
марказида танишиш мумкин (8-рақам билан рўйхатга олинган). Манзил:
150700, Қўқон шаҳри, Турон кўчаси, 23. Тел: (99890) 508-64-42; e-mail:
qfpi_arm@umail.uz

Диссертация автореферати 2022 йил «08» 06 кунни тарқатилди.

(2022 йил «07» 06 да 8 - рақамли реестр баённомаси).

Д.Набиева

Илмий даража берувчи илмий
филол. ф.д., профессор

В.Каримова

Илмий даража берувчи илмий
филол. ф.б.ф.д.(PhD)

Ш.Искандарова

Илмий даража берувчи илмий
филол.ф.д., профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тилшунослигида кейинги йилларда прагмалингвистик тадқиқотлар базасида янги-янги концепциялар пайдо бўла бошлади. Энигматика масаласи дастлаб фалсафий нуқтаи назардан ўрганилган бўлса, кейинчалик тилшуносликда янги парадигма – антропоцентризм негизида тилнинг прагматик хусусиятлари доирасида имплицитлик назарияси, энигматик ва дейктик концепциялар майдонга келди. Матн ичидаги имплицит (яширин) ҳамда энигматик (жумбоқли) структуранинг лингвопрагматик жиҳатдан ўрганилиши антропоцентрик парадигма ривожига олиб келди. Энигматик матнлар тараққиёти ва унинг тилшуносликда ўрганилиши прагмалингвистика йўналишининг амалий жиҳатдан бойишига хизмат қилади.

Дунё тилшунослигида жумбоқли матнларнинг илк бор ўрганилиши эрамиздан олдинга асрларга бориб тақалади. Энигматик матннинг энг қадимий тури бўлган топишмоқларнинг лингвистик хусусиятларини ўрганиш IV асрдан бошланган бўлиб, Аристотелнинг метафора назарияси асносида топишмоқшунослик илми ривожланди. Ҳозиргача жаҳон тилшунослигида амалга оширилган изланишларда асосий эътибор илмий, бадиий, диний мазмундаги матнларнинг лингвопрагматик хусусиятларини ўрганишга қаратилган бўлиб, энигматик матнлар лингвопрагматикаси, ундаги имплицит структура ва дейктик хусусиятлар етарлича тадқиқ этилган эмас. Энигматик матнларнинг лисоний ва прагматик хусусиятларини ўрганиш тилшуносликнинг яна бир янги тармоғи – энигматиканинг ривожланиши ва такомиллашуви учун назарий жиҳатдан асос бўлиб хизмат қилади.

Мамлакатимизда тил бўйича амалга оширилаётган ислохотлар, илм-фан соҳасидаги туб ўзгаришлар тилшунослик йўналишларининг энг устувор вазифаларини белгилаб берди. «Давлат тилининг софлигини сақлаш, уни бойитиб бориш ва аҳоли нутқ маданиятини ошириш, шунингдек, давлат тилининг илм-фан тили сифатидаги нуфузини ошириш, замонавий ахборот технологиялари ва коммуникацияларга фаол интеграциялашувини таъминлаш, халқаро миқёсдаги ўрни ва нуфузини ошириш, хорижий ҳамкорлик алоқаларини ривожлантириш»¹ жиҳатидан матн масалалари тадқиқига тизимли ёндашув, уларни жаҳон стандартларига мувофиқ тарзда талқин этиш муҳим аҳамият касб этади. Табиийки, ушбу фикрлар тилимизда мавжуд бўлган жумбоқли матнларга ҳам дахлдордир. Маълумки, дунёдаги барча табиий тилларда эксплицит ва имплицит структуралар ўзаро фарқланади. Фикрлар ифодасида имплицит структура муҳим амалий аҳамият касб эта бошлади. Бугунги кунга қадар ўзбек тилшунослигида олиб борилган изланишларда энигматик матнларнинг лингвопрагматик хусусиятлари махсус тадқиқ этилмаган. Бу эса ушбу тадқиқот мавзусининг махсус ўрганилишини тақозо этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида», 2017 йил 20 апрелдаги ПҚ-2909-сон «Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850-сон «Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чора-тадбирлари тўғрисида», 2020 йил 20 октябрдаги ПФ-6084-сон «Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»; 2020 йил 29 октябрдаги ПФ-6097-сон «Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида»ги қарор ва фармонлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга мазкур тадқиқот иши маълум даражада хизмат қилади.

---

¹ Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-6084-сонли Фармони. Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида. –Тошкент, 2020 йил 20 октябрь

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланиши-нинг устувор йўналишларига мослиги. Диссертация республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. «Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни ривожлантириш» устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Таркибида жумбоқ яширинган матнларнинг илк бор ўрганилиши эрамиздан аввалги асрларга бориб тақалади. Топишмоқларнинг лингвистик хусусиятларини ўрганиш IV асрдан бошланган бўлиб, айнан Аристотелнинг метафора назарияси асносида топишмоқшунослик илми ривожланди. Бу масалаларга дастлаб файласуфлар нуктаи назаридан қаралган бўлса, кейинроқ эса тилшуносликда янги парадигма – антропоцентризм негизида прагматик лингвистиканинг хусусиятларини ўрганиш жараёнида имплицитлик назарияси, энигматик ва дейктик концепциялар вужудга келди. Имплицит структурага оид илк илмий-назарий фикрлар грамматик олимлар С.Д.Кацнельсон, Е.И.Шендельс, А.В.Бондарко, Т.В.Булыгина, А.А.Зализняк, М.К.Тимофеева, Г.В.Чернов² изланишларида кўзга ташланади. Синтактик семантика бўйича тадқиқотлар олиб борган Н.Д.Арутюнова, Е.В.Ермакова, Л.В.Лисоченко, Ю.С.Мартемянов, Г.Г.Почепцов, И.П.Сусовлар имплицитлик ходисасининг ўзига хос жиҳатларини³ ажратиб кўрсатдилар.

Ҳар қандай имплицит ёки энигматик структура муайян контекст, матнга эҳтиёж сезишини инобатга олсак, матн тилшунослиги соҳаси тараққиётига тўхталмасликнинг иложи йўқ. Бу йўналишда даставвал жаҳон тилшунослигида салмоқли ишлар амалга оширилганлигини таъкидлаш жоиз. В.Г.Адмони, Н.Ф.Алефиренко, И.В.Арнольд, Н.С.Валгина, Е.А.Гончарова, Ю.М.Лотман, З.Я. Тураева, К.А.Филиппов, О.И.Москальская, Л.М.Лосева, В.В.Одинцов, И.Р.Гальперин, Л.А.Новиков⁴ каби олимлар айнан матн лингвистикасининг тадқиқотчилари ҳисобланади. Ўзбек тилшунослигида эса А.Ғуломов, М.Асқарова, И.Расулов, А.Мамажонов, М.Тўхсонов, Н.Турниёзов, М.Ҳакимов, Э.Қиличев, М.Абдупаттоев, М.Йўлдошев, М.Қурбонова⁵ каби олимлар

² Қаранг: Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, 1972. – 213 с.; Шендельс Е.И. Имплицитность в грамматике // сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Горького, 1977. – 7 с.; Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл. – Л.: Наука, 1978. – С.175; Булыгина Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке // Семантические типы предикатов. – М: Наука, 1982. – С.7-85; Зализняк А.А. Значение новгородских берестяных грамот для истории русского и других славянских языков//Вестник Академии наук СССР, 1988. – №8. – С.92-100; Тимофеева М.К. Статья. О границах и содержании прагматики; Чернов Г.В. Статья.Контекстно-свободная и контекстно-связанная имплицитивность и проблема переводимости

³ Арутюнова Н.Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике // Известия АН СССР. Сер. литературы и языка. Т. XXXII. – 1973. – №1. – С.84–89; Ермакова Е.В. Имплицитность в художественном тексте: на материале современной русскоязычной и англоязычной прозы психологического и фантастического реализма. Автор.дисс. ... на соиск.уч.степ.докт.фил.наук. – Саратов, 2010; Борисова Е.Г., Мартемянов Ю.С. (ред.) Имплицитность в языке и речи, Монография. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 200 с. (Studia Philologica). — ISBN 5-7859-0033-5. Скан 600 dpi, текстовый слой; Почепцов Г.Г. Теория коммуникации, Изво "Рефл-бук", ISBN 966-543-062-9 ("Ваклер") оформление, 2001; Сусов И.П.Лингвистическая прагматика. Монография. – Винница: Нова Книга, 2009. – 272 стр.

⁴ Қаранг: Адмони В.Г. Основы теории грамматики. – М.-Л., 1964; Алефиренко Н.Ф., Голованева М.А., Озерова Е.Г., Чумаков-Жунь И.И. Текст и дискурс. Учебное пособие. – М: Флинта, 2013; Арнольд И.В. Семантика, стилистика, интертекстуальность. СПб, СПбГУ,1999; Валгина Н.С. Теория текста. – М.: "Логос".2003; Гончарова Е.А. Текст в парадигмах гуманитарного знания. Учебное пособие. СПб: "Книжный дом", 2006; Лотман Ю.М. Чему учатся люди. Статьи и заметки. – М.: Центр книги ВГБИЛ им. М.И.Рудомино, 2009; Тураева З.Я. Лингвистика текста. – М.: Просвещение, 1986; Филиппов К.А. Лингвистика текста, СПб, 2003; Москальская О.И. Грамматика текста. Пособие по грамматике. – М.: Высшая школа, 1981; Лосева Л.М. Как строится текст. Пособие для учителей. – М.: Просвещение,1980; Одинцов В.В. Стилистика текста. – М.: Наука, 1980; Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Монография. – М.: Наука, 1981; Новиков Л.А. Художественный текст и его анализ. – М.: ЛКИ, 2007.

⁵ Қаранг: Ғуломов А., Асқарова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. – Тошкент: Ўқитувчи, 1987; Шомаксудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Х. Ўзбек тили стилистикаси. –Тошкент, 1983;

матннинг семантик, грамматик, стилистик ва прагматик структураси тўғрисида изчил тадқиқотлар олиб бордилар.

Структурал жиҳатдан айнан энигматика масалалари жаҳон тилшунослигида С.Я.Сендерович, Э.Кёнгёс-Маранда, Р.Петш, А.Тэйлор, Р.Джордж, А.Дандес, Т.Грин, В.Пепичелло, И.Хэмнетт, Ч.Скотт, Р.Д. Абрахамс⁶ ишларида атрофлича тадқиқ этилган. Ўзбек тилшунослигида З.Хусаинова, Ж.Абдуллаев, М.Сапарниязова, У.Қобулова⁷ кабилар бу йўналишда илк монографик тадқиқотларини олиб бордилар. Бироқ бугунги кунга қадар олиб борилган изланишларда энигматик матнларнинг лингвопрагматик хусусиятлари махсус тадқиқ этилмаган. Бу эса ушбу тадқиқот мавзусининг монографик планда ўрганилишини тақозо этади.

Тадқиқот мавзусининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация тадқиқоти Қўқон давлат педагогика институтининг илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ “Замонавий тилшунослик муаммолари” мавзусидаги илмий йўналиши доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади энигматик матнларнинг лингвопрагматик хусусиятларини тадқиқ этиш, бу каби матнлар таркибидаги имплицит структура ва дейктик белгиларни аниқлаш ҳамда энигматик матнларни тавсифлашдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

жаҳон тилшунослигида имплицит ва энигматик структура бўйича олиб борилган тадқиқотларни ўрганиш, уларда энигматик матнлар бўйича билдирилган фикрларни умумлаштириш;

энигматик матн тушунчасини тавсифлаш;

энигматик матннинг бошқа матн турларидан фарқланувчи лисоний ва прагматик хусусиятларини белгилаш;

жаҳон тилшунослигида мавжуд имплицит структура ҳақидаги қарашларга муносабат билдириш;

энигматикага оид терминларнинг семантик хусусиятларини ёритиш;

энигматик матнларга хос прагматик ифодаларни дейктик бирликлар асосида тадқиқ этиш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида “Ўзбек халқ топишмоқлари” (М.Абдурахимов муаллифлигида тузилган 1000 га яқин топишмоқлар) тўплами материаллари танланган.

Тадқиқотнинг предметини ўзбек тилига оид энигматик матнлар ва турли тилларга оид айрим имплицит ҳамда дейктик бирликларнинг лингвопрагматик хусусиятлари ташкил этади.

Тадқиқотнинг усуллари. Диссертация ишини ёритишда лингвистик тавсифлаш, таснифлаш, қиёслаш, функционал-семантик, прагматик, контекстуал таҳлил усулларидан фойдаланилди.

Мамажонов А. Текст лингвистикаси. – Тошкент, 1989; Ҳакимов М. Ўзбек тили матннинг синтагматик ва прагматик хусусиятлари: АКД. – Тошкент, 1993; Қурбонова М., Йўлдошев М. Матн тилшунослиги. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Университет, 2014; Қиличев Э. Ўзбек тили амалий стилистикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992; Абдулаттоев М. Ўзбек матнида суперсинтактик бутунликлар: НДА. – Тошкент, 1998.

⁶ Сендерович С.Я. Морфология загадки. – М., 2008; Кёнгёс-Маранда Э. Логика загадок / Н.Кузьмина таржимаси // Паремнологический сборник. Пословица. Загадка (структура, смысл, текст). – М., 1978; Taylor A. English Riddles from Oral Tradition. Berkley. – Los Angeles, 1951; Georges R. A., Dundes A. Toward a Structural Definition of the Riddle // The Journal of American Folklore, 1963. Vol. 76. – №300; Green T.A., Pepicello W.J. The Folk Riddle: A Redefinition of Terms // Western Folklore, 1979. Vol. 38. – № 1; Abrahams R. D., Dundes A. Riddles // Folklore and Folklife: The Introduction. University of Chicago Press, 1972. – P.131

⁷Қаранг: Хусаинова Зубайда. Ўзбек халқ топишмоқларининг асосий хусусиятлари ва замини: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1967; Абдуллаев Ж. Ўзбек халқ топишмоқларининг лексик-семантик хусусиятлари: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1993; Сапарниязова М. Ўзбек халқ топишмоқларининг синтактик-семантик хусусиятлари: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2005; Қобулова У. Метафорик матнда интеграл ва дифференциал семалар муносабати (ўзбек халқ топишмоқлари мисолида): Филол. фан. номз. ... дисс. –Тошкент, 2007.

Тадқиқотнинг амалий натижаси куйидагилардан иборат:

энигматикага оид матнларнинг лингвопрагматик тадқиқи натижасида олинган хулосалардан матн тилшунослиги, когнитив лингвистика, лингвопрагматика, дейктика каби соҳаларга доир тадқиқотлар яратишда фойдаланиш мумкинлиги асосланган;

энигматик матнларнинг лингвопрагматик хусусиятларига оид таҳлиллар дейктика билан боғлиқ масалаларни ўрганишда, энигматик матнларга оид лексик бирликлар шу турдаги терминологик луғат яратишда манба бўлиб хизмат қилиши далилланган;

энигматик матнларнинг услубий-функционал хусусиятларига оид натижалар прагмалингвистика, когнитив лингвистика ва матн тилшунослиги соҳалари учун муҳим назарий қарашларнинг шаклланишига асос бўлиши исботланган.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги куйидагилардан иборат:

жумбоқли матнлар таркибидаги энигма ифодалаш усулларига кўра имплицит структуралардан ташқари эксплицит структуралар орқали ҳам шакллантирилиши аниқланган;

энигматик матнларнинг семантик, прагматик ва эвристик томонлари очиб берилиб, ўзбек тилидаги энигматик матнларнинг бошқа матн турларидан фарқли бўлган когнитив ва культурологик каби мазмуний ҳамда содда ва қўшма гаплар каби шаклий-структурал хусусиятлари очиб берилган;

энигматик матнларга оид шахс, замон ва макон каби дейктик бирликлар аниқланиб, ўзбек тилидаги топишмоқ матнлари лингвопрагматикаси дейктик ҳодисалар орқали далилланган;

топишмоқлар таркибидаги белгилар сони бўйича ажратилиши жумбоқларнинг ўйин мотивини оширишига кўра уларнинг мураккаблик даражасини белгилашга асос бўла олиши исботланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги диссертация мавзуси юзасидан республика ва халқаро миқёсдаги конференция материаллари тўпламлари, ОАК рўйхатидаги журнал ва хорижий илмий журналларда нашр этилган мақолалар, тадқиқот хулосалари, таклиф ва тавсияларининг амалиётга жорий этилганлиги, қўлланилган тадқиқот усулларининг асослилиги, муаммонинг аниқ қўйилиши, хулосаларнинг қатъийлиги, энигматик матнларнинг прагматик таҳлиliga имплицитлик ва дейктика асосида ёндашилганлиги, илмий-назарий таҳлилларнинг далилланганлиги, олинган натижаларнинг ваколатли тузилмалар томонидан тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти шундаки, унда энигматик матнлар лингвопрагматик асосда тадқиқ этилган бўлиб, у имплицитлик, дейктиклик, нутқий актлар назарияси, терминология билан боғлиқ илмий-назарий қарашларни тўлдиради ва кенгайтиради. Ўзбек лингвистикасининг назарий жиҳатдан тараққий топишига хизмат қилади.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти – ундан матн тилшунослиги, лингвопрагматика, когнитив тилшунослик, лингвокультурология, социолингвистикага доир тадқиқотларда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Тадқиқотнинг назарий таклифлари, амалий тавсиялари ва хулосалари куйидагиларга татбиқ этилган:

жумбоқли матнлардаги адресант ва адресат ўртасидаги коммуникатив муносабатлар, бу каби муносабатларда савол-жавоб структурасининг мавжудлиги, энигматни топиш ментал жараёнлар маҳсули эканлиги ва бу ҳолат тафаккур билан боғлиқ тил имкониятлари борасидаги хулосалардан Қўқон давлат педагогика институтида 2016-2019 йилларда бажарилган 574097-ЕРР-1-2016-1СҮ-ЕРРКА2-СВНЕ-ЈР рақамли “REUCVET:Россия ва Ўзбекистон таълим ва ўқитиш миллий тизимларида Европа кредит амалиёт тизимига (ECVET) ўтишни синондан ўтказиш” мавзусидаги халқаро фундаментал лойиҳа амалиётида фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2021 йил 24 декабрдаги 89-02-1450-сон маълумотномаси). Натижада энигматик матндаги имплицит

структура, шахслараро коммуникатив мулоқот, борлиқдаги воқеа-ҳодисаларга бўлган муносабат масалалари илмий далиллар билан бойитилган;

тилнинг энигматик структурасини ўрганишда дейктик системанинг ўрни, дейкис ва анафора ҳодисаларининг умумий ва хусусий жиҳатлари, дейктик белгилар ҳамда уларни тилнинг турли сатҳларида турли бирликлар билан ифодалаш масалалари каби прагмалингвистиканинг замонавий йўналишлари ҳақида берилган хулоса ва тавсиялардан “Прагмалингвистика асослари” дарслигини тайёрлашда фойдаланилган (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг 2020 йил 14 августдаги 418-сон буйруғига асосан 418-045 рақамли рухсатнома). Натижада дарслик назарий ва амалий маълумотлар билан бойиган;

сир-синоат яширинган жумбоқли матнларнинг ўзбек тили ва адабиёти, бадиий-эстетик тафаккур тараққиётидаги ўрни асослаб берилиши, ушбу типдаги матнлар, хусусан, топишмоқларнинг ўзбек назарий тилшунослигида ёритилиш масалалари, улардаги савол ва жавоб структураларининг тадқиқига доир илмий хулосалардан 2021-2022 йилларда Фарғона вилоят телерадиокомпаниясининг “Минг бир мавзу” кўрсатуви ҳамда “Хайрли оқшом”, “Оила мактаби”, “Кун мавзуси” номли Фарғона радиоэшиттиришларида фойдаланилган (Ўзбекистон миллий телерадиокомпанияси Фарғона вилоят телерадиокомпаниясининг 2022 йил 15 февралдаги 30-сон маълумотномаси). Натижада ўзбек халқига хос бадиий-эстетик тафаккур маҳсули бўлган жумбоқли матнлардан фойдаланиш мазкур кўрсатув ва эшиттиришларни маънавий-маърифий ҳамда миллий жиҳатдан бойитган, халқчиллигини таъминлаган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Мазкур тадқиқот натижалари 4 та халқаро ва 2 та республика илмий-амалий анжуманларида муҳокама қилинган ва маъқулланган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси бўйича 14 та илмий иш чоп этилган, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси томонидан докторлик диссертацияларининг асосий илмий натижаларини чоп этиш учун тавсия этилган илмий нашрларда 8 та мақола, улардан 3 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч асосий боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат бўлиб, 135 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Диссертациянинг «**Кириш**» қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланган, муаммонинг ўрганилганлик даражаси, тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, объекти ва предмети, усуллари аниқланган, республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, илмий янгилиги ва амалий натижалари баён қилинган, олинган натижаларнинг ишончлилиги, амалиётга жорий қилинганлиги, апробацияси, ишнинг тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг “**Тилнинг имплицит структураси**” деб номланган биринчи бобида тил системасидаги белгиларнинг эксплицит ва имплицитлик хусусиятлари, импликация ҳодисасини талқин қилишнинг назарий асослари ҳамда жаҳон ва ўзбек тилшунослигидаги матн назарияси масалалари тадқиқ қилинган.

Биринчи бобнинг биринчи фасли “**Тилшуносликда имплицит структура тадқиқи**” деб номланиб, унда имплицит маъно тушунчаси ва имплицитликнинг турли тадқиқотчилар томонидан таклиф этилган талқинлари баён этилган.

Профессор А.Нурмоновнинг лингвистик прагматиканинг умумназарий масалалари ҳақидаги фикрларини ривожлантирган ҳолда тилшунос М.Ҳақимов ўзининг “Ўзбек прагмалингвистикаси асослари” номли монографиясида асосий прагматик тушунчалар: ифоданинг ошкора ва яширин шакллари, коммуникатив ният, тагмаъно, сўзловчининг объектив оламни ҳис қилиш даражаси ва фикрнинг ифода плани нутқ субъекти билан

боғлиқ ҳолда ўрганилиши⁸ни таъкидлайди. Шу нуқтаи назардан, сўзлашувчилар нутқида учрайдиган яширин (имплицит) маъноларни тушуниш, кодланган лингвистик ва нолингвистик белгиларнинг мазмуний ифодаларини очиш муҳим саналади.

Матннинг прагмалингвистик таҳлилидаги энг муҳим жиҳатлардан бири имплицит структурадир. Яширин маъно – бу, реципиентга дарҳол ошкор этилмайдиган, балки у томонидан қабул қилинган тил бирликлари, гаплар ва матн қисмларининг маълум қоидаларга мувофиқ талқин қилиниши, муайян ментал жараёнлар натижасида юзага келадиган ўзига хос структура саналади. Бу структурага лисоний ва нолисоний кодлар орқали ифодаланган матн ортидаги барча имплицитив бирликлар киради. Имплицитив таркиб эса луғавий, пропозитив, пресуппозицион, контекстуал бирликлар ва нутқий актлар ҳисобига мукаммалашади.

Матнда ошкора таъкидланмаган маънолар тасвири учун хизмат қиладиган воситалар имплицит структурани шакллантиради. Фикрлар ифодасида имплицит структура муҳим амалий аҳамият касб эта бошлади. Мулоқот жараёнида нутқ иштирокчилари томонидан узатиладиган хабарларнинг ҳаммасини ҳам очиқ структурада бериб бўлмайди. Коммуникатив вазиятда айрим фикрларни очиқ-ошкора ифодалаш билан бирга, баъзиларини матн ортида, мазмуний структурага ғилофлаган ҳолда беришга эҳтиёж сезилади. Мана шу эҳтиёжлар натижасида сўзлашувчилар юқоридаги ҳодисалардан унумли фойдаланадилар. Буларни ўрганиш эса тилшуносликда янги изланишларни амалга оширишга йўл очади. Айнан “имплицит структура” термини прагмалингвистика соҳаси учун энг асосий масалалардан саналади. Бу термин концептуал жиҳатдан матннинг прагматик тадқиқи ва таҳлили учун илмий асос ҳисобланади.

Яширин мазмуний структураларни лисоний ҳодиса сифатида ўрганиш анча аввал бошланган бўлиб, у дастлаб тилшуносликнинг грамматик сатҳида кўзга ташланди. Бу концепция йирик тилшунослар С.Д.Кацнельсон, Е.И.Шендельс, А.В.Бондарко, Т.В.Булыгина, А.А.Зализняк, М. К. Тимофеева, Г. В. Чернов⁹ каби олимлар қарашларида ўз ифодасини топди.

Н.Д.Арутюнова, Е.В.Ермакова, Л.В.Лисоченко, Ю.С.Мартемьянов, Г.Г.Почепцов, И.П.Сусов¹⁰ лар томонидан синтактик семантика соҳасида олиб борилган изланишлар тилдаги имплицитлик ҳодисасини тавсифловчи махсус хусусиятларни аниқлаш имконини берди.

Т.Ф.Ефремованинг “Рус тилининг энг тўлиқ замонавий изоҳли луғат”ида “имплицит” сўзи (франц. *Implicite* ёки латинча *implicitum*) “яширин”, “тахмин қилинадиган”, “аниқ ифода этилмаган”, “назарда тутилган” (“скрыто содержащийся”, “подразумеваемый”, “невыраженный”, “неразвернутый”)¹¹ каби маъноларни англатиши келтириб ўтилади. Бунда адресант ўз фикрларини очиқ баён қилмасдан, аксинча,

⁸ Ҳакимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. Монография. –Тошкент: Академнашр, 2013. – Б.21.

⁹ Қаранг: Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. – Л.: Наука, 1972 — 213 с.; Шендельс Е. И. Имплицитность в грамматике // сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М.Тореза, 1977. – 7 с.; Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл. – Л.: Наука, 1978. – 175 с.; Булыгина Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке // Семантические типы предикатов. – М: Наука, 1982 – С.7-85; Зализняк А.А. Значение новгородских берестяных грамот для истории русского и других славянских языков // Вестник Академии наук СССР, 1988. – №8. – С.92-100; Тимофеева М.К. Статья. О границах и содержании прагматики; Г.В. Чернов Статья. Контекстно-свободная и контекстно-связанная имплицитивность и проблема переводимости

¹⁰ Арутюнова Н.Д. Понятие пресуппозиции в лингвистике // Известия АН СССР. Сер. литературы и языка. Т. XXXII. – 1973. №1. – С.84–89; Ермакова Е.В. Имплицитность в художественном тексте: на материале современной русскоязычной и англоязычной прозы психологического и фантастического реализма: Автор. ... дисс. на соиск.уч.степ.докт.фил.наук. – Саратов, 2010; Борисова Е.Г., Мартемьянов Ю.С. (ред.) Имплицитность в языке и речи, Монография. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 200 с. (Studia Philologica). — ISBN 5-7859-0033-5. Скан 600 dpi, текстовый слой; Почепцов Г.Г. Теория коммуникации, Изво "Рефл-бук", ISBN 966-543-062-9 ("Ваклер") оформление, 2001; Сусов И.П.Лингвистическая прагматика. Монография. – Винница: Нова Књыга, 2009. – 272 стр.

¹¹ Ефремова Т.Ф. Самый полный современный толковый словарь русского языка. – М.: АСТ, Астрель, 2015.

нималаргадир ишора қилади. Шу билан бирга, у адресатда имплицит фикр англашилиши учун муайян ассоциацияларни ҳам уйғота олиши зарур.

М.В.Никитин ўз асарларида импликацияни “концептуал боғланишлар тури”¹² деб атайди. А.В.Бондарко эса имплицитлик муаммосига кенгроқ тўхталади. Унинг мазмуний компонентларини “аниқ лисоний воситалар билан бевосита ифодаланмасдан, эксплицит ифодаланган семантик элементлар, уларнинг муносабати ва таъсиридан келиб чиқади”,¹³ дея таъкидлайди.

Тилдаги имплицит маънолар шу тилда сўзлашувчининг лисоний тафаккурида аввалдан мавжуд тайёр когнитив схемалар ёрдамида эксплицит маънолардан ажратиб олинади¹⁴. Табиийки, матндаги яширин маъноларни идрок этувчи бу каби ментал схемаларни рецептив схемалар ёки тушуниш моделлари, деб атайдилар. Бу каби когнитив схемалар ёш ва мулоқот тажрибасига эга бўлган инсонлар онгида шаклланади (онтолингвистикага кўра, 12 ёшгача бўлган болалар, одатда, ифоданинг фақат вербал қисмини, эксплицит маъносини идрок қилишади, бироқ яширин маъносини тушунишмайди).

Олимларнинг таъкидлашича, “рецептив схемалар тил ташувчиларининг лисоний тафаккур мулкидир. Уларни такрорлаш ва жамиятда мунтазам равишда қўллаш зарурки, токи улар шу тилда сўзлашувчилар учун яширин маънони аниқлаш механизми бўлиб хизмат қилсин”¹⁵.

Нутқда актуаллашган лексик, семантик ва структур бирликларни тадқиқ этиш нафақат нутқда ифодаланган, балки зоҳирий ифодаланмаган, яширин маъноларни ўрганиш билан ҳам боғлиқдир. Нутқнинг характерли жиҳатларидан яна бири унинг яширин табиати бўлиб, у воқеа-ҳодисаларни номлашда денотатнинг баъзи элементларини эксплицит тарзда намоён эта олмайди. Кўп ҳолларда ифода шакллариининг аксарияти имплицит кўринишда юзага чиқади, яширин маъно ифоданинг таркибий қисмига сингиб кетади.

“Имплицитлик прагмалингвистик категория сифатида” деб номланган биринчи бобнинг иккинчи фаслида жаҳон ва рус тилшунослигида ишлаб чиқилган тадқиқотларга муносабат билдирилиб, бугунги кунда имплицит (яширин) маъноларни ўзбек тилшунослигида ўрганиш зарурияти илмий асосланган.

Тилшуносликда, хусусан, прагмалингвистикада имплицитлик масаласи “алоҳида олинган нутқдан ундан кутилгандан кўра кўпроқ маълумот олиш, маъно қирраларини очиш”¹⁶ тушунчаси туфайли пайдо бўлди. Воқеликни тўғридан-тўғри ёки кўчма маънода баён қилиш усуллариини таҳлил этиш “тилда мавжуд бўлган мазмун плани бирликлари ва ифода плани бирликлари ўртасидаги муносабатлар асимметриясининг кўринишларидан бўлган яширин, имплицит категориялар” билан бевосита боғлиқдир¹⁷. Ифоданинг имплицит табиати бир қатор фундаментал тадқиқотларда қайд этилганидек, шакл ва мазмун асимметрияси ёки тил ва тафаккур ўртасидаги муайян номувофиқликлар орқали намоён бўлади.

Жаҳон ва рус тилшунослигида имплицитлик ҳодисасини талқин этишда бир қанча назарий концепциялар ишлаб чиқилган:

1. “Яширин грамматика”¹⁸ масалаларини тадқиқ этган тилшунослар грамматик шаклларда бир қатор яширин маъноларнинг мавжудлигини эътироф этишади. Чунончи, Е.Н.Старикова семантик эллипсис ҳодисасини ҳисобга олган ҳолда имплицитликни

¹² Пирогова Ю. К. Проблемы прикладной лингвистики. – М., 2001.

¹³ Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл. – Л.: Наука, 1978. – С.175.

¹⁴ Баранов А.Н. Лингвистическая экспертиза текста. Теоретические ос-нования и практика. – М., 2007. – 452 с.

¹⁵ Стернин И.А. Анализ скрытых смыслов в тексте. Учебное пособие. – Воронеж, 2011. – С.14.

¹⁶ Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 206 с.

¹⁷ Старикова Е.Н. Имплицитная предикативность в современном английском языке. – Киев: Вища школа, 1974. – 3 с.

¹⁸ Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. Монография. – М.: Наука, 1972. – 213 с.

“элементларнинг формал ифодаланмаслиги”¹⁹ деб атайди, чунки баъзан муайян элементларнинг тушиб қолиши гапнинг грамматик структураси ва тушунарлилигига дахл қилмайди.

2. Имплицитликни семантик ва морфологик жиҳатдан тушуниш (яъни грамматик ва лексик-грамматик категорияларнинг формал воситалар билан ифодаланмаслиги) Б.Уорф гап таркибида формал ифодаланмайдиган яширин категорияларни ва формал ифодага эга бўлган очик категорияларни ажратади. У феълнинг ўтимли ва ўтимсизлик шакли (transitive and intransitive verbs) ҳамда инглиз тилидаги отларнинг род категориясини имплицит категориялар қаторига қўшади²⁰.

3. Имплицитлик лексик ва семантик сатҳ бирликлари учун ҳам хос деган қараш мавжуд бўлиб, сўз бир пайтнинг ўзида ҳам умумийлик, ҳам индивидуаллик, ҳам хусусийликни билдиради. Сўз матндан ташқари алоҳида олинганда, умумий, барчага маълум лексик маънони англатса, муайян контекст ичида яширин маънони, ўзига хос семантикани юзага келтиради²¹.

4. Кенг тарқалган яна бир концепцияга кўра, имплицитлик гап таркибида алоҳида компонентлар ёки бўғинларнинг тушириб қолдирилиши натижасидир. Баъзи тилшуносларнинг фикрига кўра, имплицитлик фақат семантик эллипсизга хосдир, бунда грамматикадан фарқли ўлароқ, гап таркибий қисмларининг тушириб қолдирилиши сўз бирикмалари ўртасидаги боғланишларнинг бузилишига олиб келмайди²².

5. Имплицитлик пресуппозициялар билан белгиланадиган назарияга кўра, гап семантик тузилишининг новербал боғланишлари яширин пресуппозициялар деб юритилади ва баъзан гапнинг коннотатив элементлари қаторига киради. Пресуппозицияларнинг мавжудлиги воқеликни, сўзнинг таъсирчанлигини олдиндан белгилаб беради²³. Лингвистик адабиётларда мантикий категорияларни акс эттирувчи пресуппозициялар масаласига катта эътибор берилади. Пресуппозициялар фақат гапнинг яширин коннотатив элементларини эмас, балки сўз маъносининг коммуникатив жиҳатдан алоқадор бўлмаган компонентларини ҳам ўз ичига олади. Лекин имплицитлик пресуппозиция билан айна бир ҳодиса эмас, имплицитлик биз тўғридан-тўғри айтишни истамайдиган ёки айтолмайдиган хабар бўлса, пресуппозиция изоҳлашнинг ҳожати бўлмаган тағбилимдир. М.В.Никитиннинг фикрича, “пресуппозициялар гапда айнан ифодаланмаган импликация бўлиб, нутқий фикрлаш жараёнига қарама-қарши таъсир кўрсатади”²⁴. Чунки пресуппозиция фикрнинг эксплицит маъносидан келиб чиқадиган имплицит хабар ёки уларнинг тўпламидир.

Бобнинг учинчи фасли “**Матн тилшунослиги ва имплицит структура**” деб номланади. Маълумки, бутун дунёда илмий ғояларнинг яхлитланиши натижасида турли илмий соҳалар чегарасида янги йўналишлар пайдо бўлиб, шаклланиб бормоқда. Шу маънода матн тилшунослиги йўналиши ҳам ўзининг бир қатор ривожланиш босқичларини босиб ўтди. Бу соҳада матн лингвистик тадқиқот объекти сифатида эътироф этилмоқда.

Матн тушунчасининг илмий тадқиқот объектига айланиши матн тилшунослигининг доимий муаммоларини ечишда асосий омил бўлиб хизмат қилади. Шу билан бирга, тадқиқотчилар ушбу муаммоларни ҳал этишда қатор қийинчиликларга дуч келишмоқда. Бу борада матн назариясига оид асосий тушунча ва ғояларни қайта таҳлил қилиш,

¹⁹ Старикова Е.Н. Виды скрытого означивания в английском языке // Содержательные аспекты языковых единиц. – Киев: Вища школа. 1982. – 134 с.

²⁰ Whorf B.L. Language, Thought and Reality. – Wiley, L.: Chapman & Hall, 1956. – 278 p.

²¹ Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании. – Владимир: Владимирск. гос. пед. ин-т, 1974. – 222 с.

²² Овсянникова Е.В. Основные функции имплицитных смыслов в высказываниях и текстах (на материале англоязычной прозы): Автореф. Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / РГПУ им. А.И. Герцена. – СПб, 1993, – С.7.

²³ Fillmore Ch.J. Types of Lexical Information // Studies in Syntax and Semantics / Ed. By F. Kiefer. – Dordrecht: Reidel, 1969. – P.120-124.

²⁴ Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высшая школа, 1988. – 146 с.

айниқса, матн назариясига оид жаҳон тилшуносларининг фикрларини ўрганиш, матннинг таржима билан тадрижий ривожланиш ва шаклланиш босқичларини ҳамда матн таржимасида муқобиллик масалаларига эътибор бериш ҳам муҳим саналади.

Бу борада, айниқса, матнга оид илмий соҳанинг шаклланиши диққатга сазовордир. Бу йўналишда даставвал жаҳон тилшунослигида салмоқли ишлар амалга оширилганлигини таъкидлаш жоиз. В.Г.Адмони, Н.Ф.Алефиренко, И.В.Арнольд, Н.С.Валгина, Е.А.Гончарова, Ю.М.Лотман, З.Я. Тураева, К.А.Филиппов, О.И.Москальская, Л.М.Лосева, В.В.Одинцов, И.Р.Гальперин, Л.А.Новиков каби олимлар айнан матн лингвистикасининг тадқиқотчилари ҳисобланади²⁵.

Ўзбек тилшунослигида эса А.Ғуломов, М.Асқарова, И.Расулов, А.Мамажонов, М.Тўхсонов, Н.Турниёзов, М.Ҳақимов, Э.Қиличев, М.Абдупаттоев, М.Йўлдошев, М.Қурбонова каби олимлар матннинг семантик, грамматик, стилистик ва прагматик структураси тўғрисида изчил тадқиқотлар олиб бордилар²⁶. Матн тилшунослиги масалаларига бағишланган ишларда дастлаб матн дефиницияси тўғрисида сўз боради. Шунинг учун ҳам у ёки бу матн қандай тузилади, матн бирликлари нима, уларнинг боғланиши ҳақидаги семантик ва грамматик хусусиятлар тадқиқ этилади.

Матн билан боғлиқ тадқиқотлар майдони турлича бўлиши мумкин. Бу масалани қандай қўйишга боғлиқ. Агар матнларнинг услубий-функционал жиҳатлари ҳисобга олинса, уларга хос хусусиятлар ўрганилади. Мазкур тадқиқотда жумбоқли матнларнинг ўзига хос хусусиятлари ва белгиларини ўрганиш тадқиқот предмети сифатида танланади. Масалага кенгроқ ва лингвистик нуқтаи назардан қараш мақсадида “жумбоқли матн”, “энигматик матн” терминларини қўллашни лозим топдик. Сабаби ҳар қандай мавзу текшириш объекти сифатида турли соҳаларга тааллуқли бўлиши мумкин. Жумладан, жумбоқли матнлар орасида топишмоқ ва чистон адабиётшунослик ва фольклоршунослик соҳалари объекти саналади. Кроссворд билан боғлиқ масалалар эса тилшуносликда деярли ўрганилган эмас. Бу термин остида муайян жумбоқли ифодани ўзида бирлаштирган топишмоқларни, шеърини йўл билан ифодаланадиган жумбоқлар—чистонларни, бундан ташқари, жадвал ва диаграммалар кўринишидаги жумбоқлар, яъни кроссвордлар, ребуслар ва уларнинг субтипларини, мантиқий саволларни бирлаштириш мақсадга мувофиқдир.

Топишмоқ, чистон, кроссворд ва мантиқий саволларнинг семантик структураси ўзининг турли хусусиятлари билан матн сифатида шакллантирилади, буларнинг ҳар бирида жумбоқнинг мавжудлиги махсус матнга хос хусусият саналади. Шу жиҳатдан “энигматик матн” термини тилшуносликда ўзига хос тарзда изланиш олиб боришга эҳтиёж борлигини кўрсатади.

Матн тилшунослиги тараққиётининг кейинги босқичларида тадқиқотчилар эътибори матнларнинг савол-жавоб шаклидаги ўйинлар билан боғлиқ турларини ўрганишга қаратилди. Бундай матнларнинг энг оммабоп тури бўлган топишмоқлар

²⁵ Қаранг: Адмони В.Г. Основы теории грамматики. – М.-Л., 1964; Алефиренко Н.Ф., Голованева М.А., Озерова Е.Г., Чумак-Жунь И.И. Текст и дискурс. Учебное пособие. – М.: Флинта, 2013; Арнольд И.В. Семантика, стилистика, интертекстуальность. СПб, СПбГУ, 1999; Валгина Н.С. Теория текста. – М.: Логос, 2003; Гончарова Е.А. Текст в парадигмах гуманитарного знания. Учебное пособие. СПб: “Книжный дом”, 2006; Лотман Ю.М. Чему учатся люди. Статьи и заметки. Москва. Центр книги ВГБИЛ им. М.И.Рудомино. 2009; Тураева З.Я. Лингвистика текста. – М.: Просвещение, 1986; Филиппов К.А. Лингвистика текста, СПб, 2003; Москальская О.И. Грамматика текста. Пособие по грамматике. – М.: Высшая школа, 1981; Лосева Л.М. Как строится текст. Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1980; Одинцов В.В. Стилистика текста. – М.: Наука, 1980; Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Монография. – М.: Наука, 1981; Новиков Л.А. Художественный текст и его анализ. – М.: ЛКИ, 2007.

²⁶ Қаранг: Ғуломов А., Асқарова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис. – Тошкент: Ўқитувчи, 1987; Шомақсудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Х. Ўзбек тили стилистикаси. – Тошкент, 1983; Мамажонов А. Текст лингвистикаси. – Тошкент, 1989; Ҳақимов М. Ўзбек тили матнининг синтагматик ва прагматик хусусиятлари: АКД. – Тошкент, 1993; Қурбонова М., Йўлдошев М. Матн тилшунослиги. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Университет, 2014; Қиличев Э. Ўзбек тили амалий стилистикаси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1992; Абдупаттоев М. Ўзбек матнида суперсинтактик бутунликлар: НДА – Тошкент, 1998.

дастлаб адабиётшунослик, хусусан, фольклористиканинг ўрганиш объекти бўлиб улгурган бўлса-да, кейинроқ бир қатор матншунос олимларнинг нигоҳи айнан топишмоқ матнига қаратилди. Топишмоқлар ҳамда унга ёндош бўлган бошқа жанрлар – чистон ва кроссвордларни жумбоқли матнларнинг тури сифатида санаб ўтиш мулоқот шаклида коммуникатив ҳамкорликнинг махсус режимини яратиш, иштирокчилардан бири қайсидир жумбоқни айтса, бошқасининг уни топиши эвазига ўзида эстетик ва эвристик дунёқарашни шакллантириши, шунингдек, ўзига хос мулоҳазалар, фикрларни ёритиб бериш воситаси сифатида оғзаки ижодкорликнинг битмас-туганмас салоҳиятидан далолат беради. Бу эса жумбоқларнинг жавобини тахмин қила олиш ва халқ тилининг турли шакллари янги позициялардан англашга имкон беради. Шу маънода жаҳон тилшунослигида энигматик матнлар деб юритиладиган жумбоқли матнларни – топишмоқ, кроссворд ва мантикий саволларни матннинг махсус типи сифатида ўрганишни бугунги тилшуносликнинг долзарб масалаларидан бири, деб ҳисоблаш мумкин.

Диссертациянинг “**Энигматик структура генезиси ва тараққиёти**” номли иккинчи боби мазкур структуранинг келиб чиқиши, ривожланиши, асосан, топишмоқшунослик соҳасидаги тадқиқотларда кроссвордларни энигматик структура сифатида ўрганишга қаратилган.

Иккинчи бобнинг биринчи фасли “**Тилда энигматик структуранинг вужудга келиши**” деб номланиб, унда энигматикага оид терминлар хусусида сўз боради. Маълумки, ҳар қандай тадқиқотнинг асоси унда фойдаланилган терминология билан белгиланади.

“Энигма” сўзи (*грекча* “*ainigma*” баъзи манбаларда *лотинча*) шу номдаги сўздан олинган бўлиб, “жумбоқ”, “бошқотирма”, “яширин, сирли топшириқ” маъноларига мос келади²⁷, бу эса ундан тегишли тавсифий бурилишларнинг ўрнини босадиган қулай атамаларни яратишда фойдаланиш имконини беради. Топилиши лозим бўлган воқелик объекти – энигмат, уни рўёбга чиқарувчи муайян матн эса энигматор деб юритилади²⁸. Мазкур фикрлар асосида илмий адабиётларга таяниб, топишмоқлар ва кроссвордларни ҳам айнан матннинг махсус тури, яъни энигматик матн деб қараш мақсадга мувофиқ бўлади. Топишмоқлар матни гаплардан иборат бўлгани учун уларни ҳеч иккиланишсиз матн деб атай оламиз. Кроссвордларни шаклий жиҳатдан ўз ичига ҳарф, рақам ва график жадвалларни олгани учун ҳам матн деб аташ тўғридир.

Топишмоқ ва кроссвордлар жавобини топишда уларда қўлланган сўзлар семантикасининг аҳамияти ҳам асло кам эмас. Лексик жиҳатдан сўзларнинг ўз ва кўчма маъноларидан самарали фойдаланиш, тилдаги тасвирий ифода воситаларини ўринли қўллаш топишмоқларни мазмунан бойитибгина қолмасдан, уларнинг ранг-баранглигини, семантик бўёқдорлигини ҳам таъминлайди. Семантик нуқтаи назардан топишмоқ ва кроссвордни номи энигматорда айнан эслатилмайдиган матн, денотат деб ҳам таърифлаш мумкин.

“Денотат” сўзи *лотинча* (“*denotare*”—“белгиламоқ”) сўздан олинган бўлиб, “тил бирлиги ёрдамида номланувчи (аталувчи) воқелик, нарса, буюм” маъноларини ифодалайди. Денотатив маъно эса бевосита денотат билан боғлиқ, уни бевосита билдирувчи маъно саналади²⁹.

Коммуникатив нуқтаи назардан эса энигматик типдаги матнларнинг вазифаси адресат, яъни тингловчи ёки ўқувчини керакли объект – денотат номини топишга ундашдир. Лекин шуни ҳам унутмаслик керакки, энигматорда ифодаланган матн денотатни ўта тавсифлаб ҳам юбормаслиги керак, акс ҳолда топишмоқ ўзининг ўйин мотивини йўқотади.

²⁷ Словарь иностранных слов. Гос.издательство иностр.и нац.словарей. – М., 1955. – 814 с.

²⁸ Денисова Е.А. Структура и функции энигматического текста: дисс.канд.филол.наук. – М., 2008. – С.12.

²⁹ Ҳожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. – Тошкент, 2002. – Б.33.

Жумбоқли матнларнинг энг кўп тарқалган кўриниши топишмоқлар бўлиб, у фольклоршуносликда адабий жанр сифатида ўрганилади. Жаҳон адабиётшунослиги ва фольклоршунослигида С.Я.Сендерович, Э.Кёнгес-Маранда, А.Тэйлор, Р.Джордж, Т.Грин, В.Пепичелло, И.Хэмнетт, Ч.Скотт, Р.Д.Абрахамс, А.Дандес³⁰ кабилар топишмоқлар бўйича тадқиқот ишларини олиб бордилар. Шу тариха жаҳон тилшунослигида ҳам энигматик матнлар деб юритиладиган жумбоқли матнларни – топишмоқ, кроссворд ва мантикий саволларни матннинг махсус типи сифатида ўрганиш бошланди.

Таъкидлаш зарурки, ҳар қандай тадқиқот ҳам ўзининг хронологияси билан муҳимдир. “Топишмоқ” концептининг тарихий жанр эканлигини таъкидлаш баробарида, шуни айтиб ўтиш лозимки, ушбу атаманинг қачон ва қаерда вужудга келганлиги ҳақида аниқ маълумот йўқ. Изланишлар шуни кўрсатадики, топишмоқлар тарихи минг йиллар олдинга бориб тақалади. Япония, Хитой ва Тибет давлатларидаги қадимий ибодатхона деворларида ўйилган ёзувлар жумбоқли саволлар эканлиги аниқланган. Ҳозиргача сақланиб қолган энг қадимий инглиз топишмоқлари Месопотамиядан топилган. Шумерликлар томонидан лойтахтачада ёзилган инглиз топишмоқлари милoddан аввалги 235 йилда Лагашдан топилган³¹. Буларнинг барчаси шундан далолат берадики, “топишмоқ” анча қадимий жанр бўлиб, дунёнинг турли нуқталарида яшовчи турли миллат ва халқ вакиллари ундан фойдаланиб келишган. Даставвал оғзаки жанр сифатида кўрилган ушбу матнлар вақт ўтиши билан ёзма манбаларга ҳам муҳрланган.

Топишмоқларнинг филологик жиҳатдан илк бор ўрганилиши Аристотель номи билан боғлиқ. Унингча, “...амалда топишмоқнинг моҳияти ҳақиқатан мавжуд бўлган нарса тўғрисида сўзлаш, шу билан бирга, бутунлай мумкин бўлмаган нарсаларни бирлаштиришдир. Бунга кўп қўлланиладиган сўзлар воситасида эришиб бўлмаса, метафоралар орқали мумкин, масалан: “Қалқон билан инсонни олов-ла бириктирган, эрни кўрдим мен” ва шу кабилар”³².

Топишмоқларнинг вужудга келиши узоқ тарихга бориб тақалишини, унда муайян халқнинг менталитети, миллий-маданий жиҳатлари ифодаланишини ҳисобга олсак, уни топувчи ўша халқнинг тарихий ўтмиши, турмуш тарзи ва унга боғлиқ бўлган жиҳатлар билан таниш бўлиши лозим, ҳар ҳолда ушбу бохабарлик топишмоқлар ечимини осон топишга йўл очади. Зеро, халқ фольклори менталитетни ўрганишнинг муҳим манбаи саналади. Шундай экан, яширишга, сир тутишга асосланган бу каби поэтик асарлар, яъни жумбоқли матнларнинг тили, структураси, семантик ва прагматик хусусиятлари ҳақида сўз юритиш умумназарий тилшунослик олдида турган муҳим вазифалардан биридир.

“Тилшуносликнинг янги йўналишлари ва энигматика” деб номланган иккинчи бобнинг иккинчи фаслида тилшунослик соҳаларининг жумбоқларни ўрганиш ва таҳлил қилишдаги аҳамияти очиб берилган. Табиийки, тил моҳиятида бу йўналишлардан бирининг борлиги бошқасининг мавжудлигини инкор қилмайди. Айтайлик, социаллик (ижтимоий жиҳат)нинг мавжудлиги унда психиклик (руҳий жиҳат) ҳам бор бўлиши мумкинлигини рад этмайди. Шунинг учун тилнинг моҳиятини очишда мазкур хусусиятларнинг барчасини ҳисобга олиш лозим³³.

Тилшуносликда социалингвистик йўналиш кам ўрганилганлиги боис, бу борада бирмунча тадқиқот ишларига эҳтиёж борлиги сезилади. Айниқса, биз таҳлилга тортмоқчи

³⁰ Қаранг: Сендерович С.Я. Морфология загадки. – М.: Языки славянской культуры, 2008; Кёнгес-Маранда Э. Логика загадок / Н.Кузьмина таржимаси // Паремнологический сборник. Пословица. Загадка (структура, смысл, текст). – М., 1978; Taylor A. English Riddles from Oral Tradition. Berkley ; Los Angeles, 1951; Green T.A, Pepicello W.J. The Folk Riddle: A Redefinition of Terms // Western Folklore. 1979. Vol. 38, № 1; Abrahams R. D., Dundes A. Riddles // Folklore and Folklife: The Introduction. University of Chicago Press, 1972.

³¹ www.innovateus.net/innopedia/history-riddles

³² Арасту. Поэтика (Ахлоқи кабир.Риторика) .Янги аср авлоди. – Тошкент, 2010. – Б.57.

³³ Маҳмудов Н. Ўзбек тили социалингвистикаси муаммолари // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2020. –№3.– Б.5.

бўлган энigmatик матнлар, хусусан, топишмоқлар, мантикий саволлар, кроссвордлар, ребуслардаги социал жиҳат – уларнинг болалар ва катталар топишмоқларига ажратилиши, улардаги мазмуний хилма-хиллик ҳали тадқиқот ишларида батафсил ўрганилган эмас.

Тилшуносликда янги йўналиш сифатида тараққий этиб бораётган когнитив лингвистика тамойилларига кўра, тил орқали оламни англаш ва идрок қилишда муҳим аҳамият касб этадиган концептлар воситасида оламнинг лисоний манзараси тил ташувчилари онгида шакллантирилади. Хусусан, энigmatик матндаги воқеликни акс эттириш тил воситасидагина эмас, балки инсоннинг тафаккурида юз беради. Яъни даставвал объектнинг концептуал манзараси инсон онгида акс этади. Шундан кейингина тафаккурда юзага келган ментал воқелик тилга кўчади ва лисоний манзарани юзага келтиради.

Оғзаки ижод намуналари бўлган топишмоқларни ўрганишда этник омиллар (халқнинг яшаш тарзи, урф-одатлари, миллий анъаналари, фалсафий ва диний қарашлари) ҳам аҳамиятли жиҳатлар ҳисобланади. Зеро, улар ёзувсиз ҳам муайян халқнинг ўзига хосликларини аждодлардан авлодларга ташувчилар бўлиб хизмат қилмоқда.

Прагмалингвистика янги соҳа бўлганлиги учун ҳам турли йўналишлардаги тараққиётни тақозо этади. Энigmatик матнларга хос бўлган денотатни ўз номи билан атамаслик, унга ишора қилиш каби белгилар прагмалингвистиканинг “дейксис назария”си деб номланувчи “ички”соҳа³⁴лари томонидан ҳам ўрганилиши мумкин. Энigmatик матнлар тадқиқидаги энг асосий хусусиятлардан бири уларнинг ишоравийлик функциясидир.

Кейинги вақтларда ўзбек тилшунослигида антропоцентрик парадигманинг муҳим соҳаларидан бири бўлган лингвокультурологияга бўлган қизиқиш ортанлигини кузатиш мумкин. Жумладан, профессор Н.Маҳмудов, Э.Бегматов, А.Нурмоновларнинг ушбу соҳага алоқадор бўлган мақолалари эълон қилинди³⁵. Албатта, ўзида муайян халқнинг маданий белгиларини намоён этаётган топишмоқларни лингвокультурологик жиҳатдан таҳлилга тортиш мақсадга мувофиқдир. Олимларнинг бу борадаги изланишларини ўрганар эканмиз, шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, халқ топишмоқларини ўзи мансуб бўлган маданият фонида кўриб чиқиш кутилган натижаларни беради.

Психоллингвистик жиҳатдан энigmatик матнларнинг инсон руҳиятига таъсири шундан иборатки, уларда сўзловчи томонидан айтилаётган фикр топшириқ шаклида намоён бўлади ва тингловчини ҳаракатга келтириш учун хизмат қилади, яъни берилган саволнинг жавобини топишга ундайди. Шу йўсинда Дж.Р.Серль концепциясига кўра³⁶, ўзида директив (ундаш) актини намоён этади.

Назарий тилшуносликда вужудга келаётган энг янги тармоқлардан бири ҳисобланган лингвопoeтикада тил бирликларининг бадий контекстда ҳосил қиладиган этик ва эстетик хоссалари таҳлил қилинади. Бу йўналиш бадий – ҳам шеърий, ҳам насрий асарлар тилини ўрганиш учун йўл очади. Ишлаб чиқилган лингвопoeтик таҳлил методлари бугун ҳар қандай адабий матнларни, хусусан, энigmatик матнларни ҳам тадқиқ этиш ва унинг бадий-эстетик таъсир кўламини белгилашга имкон беради. Чунки топишмоқлар ҳам пoeтик матннинг бир кўриниши бўлиб, улар одатий нутқ матнидан фарқли равишда бадий тафаккур ҳосиласи сифатида вужудга келади. Мазмуний жиҳатдан ўзига хос эмоционал ва экспрессив бўёқдорлик касб этади.

³⁴ Сафаров Ш. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: ЎМЭ, 2008. Б.155.

³⁵ Маҳмудов Н. Ўхшатишлар – образли тафаккур маҳсули // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2011. – № 3. – Б. 19-24; Бегматов Э. Антропонимлар – антропоцентрик тадқиқ объекти // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2013. – № 3. – Б.35-39; Нурмонов А. Лингвистик нисбийлик ва лингвистик детерминизм назариялари ҳақида мулоҳазалар // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2013. – № 5. – Б.10-19.

³⁶ Ҳакимов М., Газиева М. Прагмалингвистика асослари. Дарслик. – Тошкент, 2020. – Б.192.

Иккинчи бобнинг учинчи фасли “**Топишмоқшунослик соҳаси: тадқиқотлар тарихи**” деб номланиб, унда топишмоқ жанрининг ривожланиши ва унинг тадқиқотларга лингвистик объект қилиб олинishiга алоҳида тўхталиб ўтилган. Ўрганилаётган ҳар қандай тадқиқот объекти ўзининг тарихи, хронологик таракқиётига эга. Тилшуносликда энigmatик матнлар, хусусан, топишмоқларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши анчайин узоқ тарихга бориб тақалади. Бироқ унинг илмий тадқиқотларнинг объектига айланиш жараёни бирмунча кейинги даврларга тўғри келади.

Бу ўринда жаҳон ва рус тилшуносларининг “топишмоқшунослик” соҳасининг ривожига қўшган ҳиссалари, айниқса, диққатга сазовордир. Жаҳон тилшунослигидаги мазкур тадқиқотлар доирасида фин тадқиқотчиси, таниқли анторополог ва фольклорист Э.Кёнгес-Маранда топишмоқни таърифлашда “ҳар доим иккита таркибий қисм – мажозий қисм ва ечимдан иборат бўлган структуравий бирлик бўлиб, иккала қисми ҳам жанрнинг қабул қилинган номига мувофиқ кодланган”³⁷ лигини ҳамда “топишмоқ” терминининг келиб чиқиши ўзак қисм “топ” феъли билан боғлиқ бўлганидек, бошқа тилларда ҳам бу термин семантикаси этимологик жиҳатдан ўхшашлигини исботлайди(финча “arvotius”, инглизча “riddle”, немисча “ratsel”, данияча “raadsel”).

Бироқ унинг топишмоқ матни бўйича чиқарган баъзи хулоса ва таҳлиллари С.Я.Сендерович, Т.А.Грин, У.Дж.Пепичелло каби баъзи тадқиқотчилар томонидан танқидга учради. Жумладан, унинг топишмоқ метафорасини адабий таҳлил қилиш жараёнига лингвистик терминологияни олиб киришга бўлган уринишлари самарасиз кетганини кўриш мумкин.

Классификация масалаларини давом эттирган ҳолда, немис тилшунослигида топишмоқлар устида тадқиқот ишларини олиб борган олим Р.Петш ўз асарларида топишмоқларни “асл” (die wirklichen Volksrätsel) ва “асл бўлмаган” (unwirkliche) каби турларга ажратади. Биринчи навбатда, топишмоқ ядросини ташкил этувчи тавсифловчини, хоҳ у тасвирий характерга эга бўлсин, хоҳ товушли акс-садо бўлсин, топишмоқ учун асосий шарт сифатида таъкидлайди. Унингча, топишмоққа хос беш асосий компонентни ажратиш мумкин: рамкаловчи кириш қисм (einführendes Rahmenelement), ядро қисми, яъни яширин объектни билвосита номлаб, ифодаловчи қисм (benennendes Kernelement), ядрони тасвирловчи қисм (beschreibendes Kernelement), тўхтатувчи, ўйлантирувчи элемент (hemmendes Element), шунингдек, рамкаловчи якуний қисм (abschliessendes Rahmenelement)³⁸.

Америкалик тадқиқотчи А.Тэйлор топишмоққа изоҳ берар экан, “ҳақиқий топишмоқ (true riddle) бу жумбоқли объектни ундан кескин фарқ қиладиган нарса билан таққослаш”³⁹дан иборатлигини таъкидлайди. А.Тэйлор ҳам худди Р.Петш каби топишмоқда ядро ва рамкаловчи компонентларни ажратиш кўрсатади. Ядрога икки таркибий қисм: метафорик характерга эга бўлган асосий тасвирловчи элемент (positive element) ва унга қарши кўйиладиган сўзма-сўз ифодаланадиган белги (negative element). Масалан, картошка ҳақидаги ирланд топишмоғида шу элементлар сезилиб туради:

Something has eyes but cannot see (Кўзлари бор, лекин кўрмайди)

Бунда “кўзлари бор” бирикмаси метафорик характердаги тасвирловчи элемент бўлса, “кўра олмаслик” тўғридан-тўғри англашилиши мумкин бўлган белги ҳисобланади.

Асосий эътиборини жумбоқлар, хусусан, топишмоқларга қаратган тадқиқотчилар рўйхатини бу билан чеклаб қолмасдан, балки топишмоқнинг структурал тузилиши ва маданий белгилари орқали лингвистик ўрганиш объектига айланттирилганлар номини санашда давом этиш мумкин.

Рус тилшунослигига назар ташлайдиган бўлсак, В.П.Аникин (жумбоқларнинг анъанавий тиллар билан боғлиқлиги ҳақидаги гипотезани таклиф этган), В.В.Чернышев

³⁷ Кёнгес-Маранда Э. Логика загадок / Н.Кузьмина таржимаси // Паремииологический сборник. Пословица. Загадка (структура, смысл, текст). – М., 1978. – 253 с.

³⁸ Сендерович С.Я. Морфология загадки. – М., 2008. – С.60.

³⁹ Taylor A. English Riddles from Oral Tradition. Berkley. – Los Angeles, 1951. – P.5.

(топишмоқларнинг болалар ижодиётига боғлиқлик масаласини тадқиқ этган), А.Н.Афанасьев (жумбоқларнинг мифологик келиб чиқиш назариясини олға сурган)⁴⁰ каби тадқиқотчиларнинг “топишмоқшунослик” масалаларига бағишланган ишларини кўриш мумкин. Ўзбек халқ топишмоқларини илмий асосда ёзиб олиш, нашр этиш ва ўрганиш ишлари Ғози Олим Юнусов, Ҳоди Зариф, Исмоил Орифий, Абдулла Носиров, Б.Каримов, М.Афзалов, З.Хусаинова, М.Абдурахимов, Р.Сирождидинов каби тадқиқотчилар томонидан амалга оширилган⁴¹.

Ўзбек назарий тилшунослигида ҳам “топишмоқшунослик” соҳаси ўтган асрнинг 60-йилларида илк бор ўрганила бошланди. Бу борадаги дастлабки қадамлар фольклоршунос олима Зубайда Хусаиновага тегишлидир⁴². Унингча: “Топишмоқ содда, сиқик, дарак гап шаклидаги сўроқни предметга характерли белгилар воситаси билан англашиб, жавоб талаб қилувчи жумладан иборат бўлади”⁴³. Мустақиллик йилларида “топишмоқшунослик” соҳасига бўлган қизиқиш қайта уйғонди. Тадқиқотчилар Ж.Абдуллаев, М.Сапарниязова, У.Қобуловлар⁴⁴ топишмоқларнинг лексик, семантик ва синтактик хусусиятларини изчил ўрганишди.

Иккинчи бобнинг **“Кроссворд энигматик структура сифатида”** деб номланган сўнги фаслида дастлаб кроссворд сўзи изоҳига тўхталинган. *Кроссворд* – инглизча сўз бўлиб, кросс—“кесишма”, ворд—“сўз” деган маъноларни англатади. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да таърифланишича, кроссворд – катакларни ҳарфлар билан тўлдириб, шу катакларга яширилган, изланаётган сўзни топиш ўйини ёхуд бошқотирмадир⁴⁵.

Айтишимиз мумкинки, кроссвордлар ўзининг “ёшлиги” туфайли топишмоққа хос алоҳида тур ҳисобланади. Чунки кроссворд матни ҳам “савол” ва “жавоб” қисмларига бўлинади, яъни энигматорда яширин объект аниқ номланмаган ва тавсиф матни объектни тўлиқ шаклда ифода этмаган бўлади. Шунга асосланиб, жумбоқли матнларнинг яна бир кўриниши ҳисобланган топишмоқлардаги каби кроссвордлар ҳам икки қисм: энигмат (қидирилади сўз) ва энигматор (яширин объект тавсифи)дан иборат бўлади⁴⁶, деб айтишимиз мумкин.

Кроссвордлар ҳам жумбоқларнинг кенг тарқалган тури ҳисобланмиш сўз ўйини сифатида структурал жихатдан савол ва жавоб қисмларига бўлинади. Шунинг билан бирга олиб, кроссворд матнидаги тавсиф-тушунтириш қисмларини энигматор, матнда яширинган сўзнинг номи, яъни жумбоқнинг жавоби энигмат терминлари орқали ҳам ифодаланиши мумкин. Кроссворддаги энигма ҳам худди бошқа жумбоқлардаги каби доимо икки қисмдан ташкил топади. Кроссворднинг савол қисмида яширинган денотат тавсифига эътибор берадиган бўлсак, унинг тузилиши денотатнинг луғатдаги изоҳи билан ўхшашлик ҳосил қилади. Ҳақиқатан ҳам, луғатдаги изоҳдан келиб чиқадиган бўлсак, энигманинг икки томони: ном ва унинг тавсифи, яъни изоҳли қисми мавжуд бўлади.

Тадқиқотнинг учинчи бобида **“Дейктик бирликлар ва энигматика”** хусусида сўз юритилган. Бобнинг биринчи фасли **“Дейктик бирликлар ҳақида умумий тушунча”**

⁴⁰Сибирцева В.Г. Языковая картина мира в русской загадке: Автореф. дисс. ... на соискание уч.степени канд.фил.наук. – Нижний Новгород, 2003. – С.8.

⁴¹ Қобулова У. Метафорик матнда интеграл ва дифференциал семалар муносабати (ўзбек халқ топишмоқлари мисолида): Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2007.

⁴²Хусаинова Зубайда. Ўзбек халқ топишмоқлари. – Тошкент: ФАН, 1966; Хусаинова Зубайда. Ўзбек халқ топишмоқларининг асосий хусусиятлари ва замини: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1967.

⁴³ Хусаинова Зубайда. Ўзбек халқ топишмоқлари. – Тошкент: ФАН, 1966.

⁴⁴ Қаранг: Абдуллаев Ж. Ўзбек халқ топишмоқларининг лексик-семантик хусусиятлари: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 1993; Сапарниязова М. Ўзбек халқ топишмоқларининг синтактик-семантик хусусиятлари: Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2005; Қобулова У. Метафорик матнда интеграл ва дифференциал семалар муносабати (ўзбек халқ топишмоқлари мисолида): Филол. фан. номз. ... дисс. – Тошкент, 2007.

⁴⁵ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. К ҳарфи. – Тошкент: ЎМЭ. – Б.418.

⁴⁶ Денисова Е.А. Структура и функции энигматического текста: Дисс. ... канд. филол. наук. – М., 2008. – С.90.

беришга қаратилган. Маълумки, тил тадқиқида инсон омили назарда тутиладиган ва тилга семиотик нуқтаи назар натижасида юзага келган прагмалингвистика антропоцентрик тилшуносликнинг асосий йўналишларидан бири саналади. Тилшуносликда семиотик тушунчалар билан тўйинган прагматика соҳасига дахлдор муаммолар янги терминологик система тарзида намоён бўлади ва бойиб боради. Ҳозирги изланишлар балансида ўзининг муаммолари билан актуаллашаётган прагмалингвистика парадигмаси янги йўналишлар ҳисобига мукамаллашиб бормоқда. Айрим тадқиқотчилар томонидан “лисоний белги ва мулоқот шахси муносабати билан машғул бўладиган фанни аташда анъанавий “прагматика” ўрнига “дейктика” (юнонча – *deiktikos* “таъсирланувчан, мойил”) атамасини қўллаш тавсия этилади. Бу тавсия дейксис ҳодисаси лисоний фаолиятнинг прагмалингвистик таҳлилида аҳамиятга молик эканлигидан далолатдир”⁴⁷.

Тилшунослик, хусусан, прагмалингвистикада дейксис масалалари юзасидан К.Бругман, О.Есперсян, К.Бюлер, Е.В.Падучева, В.В.Виноградов, А.М.Пешковский, А.А.Потебня, Н.Д.Арутюнова, Е.М.Вольф, Г.Г.Матвеева⁴⁸ каби олимлар изланишлар олиб бордилар. Профессор Ш.Сафаров ўзбек тилшунослигида дейксис масалалари бўйича тадқиқот олиб борган атоқли мутахассислардан⁴⁹ саналади. Олимнинг бу соҳадаги хизматлари шундаки, ўзбек тилшунослигида илк бор дейктика ҳақидаги тушунчалар ва дейксис турлари лисоний далиллар асосида илмий жиҳатдан асослаб берилди, бу эса келгуси тадқиқотлар учун йўл очади. Демак, тилда ишора қилиш, кўрсатиш каби дейксис майдонида оид лисоний бирликларнинг прагматик тадқиқида дастлаб бу гуруҳга кирувчи воситалар моҳияти ва бу системанинг шаклланиш тарихи, ўз навбатида, сўз туркумлари назарияси ҳақидаги таълимотлар билан боғланади.

Лисоний тадқиқотларнинг прагматик моҳияти дастлаб сўзларни гуруҳларга ажратиш назариясига оид изланишларда кўзга ташланади. Унга кўра, мустақил сўз туркумлари ичида олмошлар бошқа сўз туркумларидан айрим прагматик хусусиятлари билан фарқ қилади, улар нарса ва предметларни бевосита атамай, билвосита англатади. Олмошлар шу жиҳати билан дейктик белгилар сирасига киради, шунинг учун ҳам “... дейктик белгиларнинг маъно хусусиятлари бошқа номинатив белгиларникидан тубдан фарқ қилади. Улар воқеликдаги предмет-ходисаларни бевосита атамасдан, балки прелмет, ҳодиса, шахсларнинг нутқ вазиятига нисбатан жойлашувини кўрсатган ҳолда”⁵⁰ сўзлашувчиларга нисбатан шахс дейксиси, воқеа тасвири ўрнига нисбатан макон дейксиси, ифодаланаётган воқеа вақтига нисбатан замон дейксиси кабиларни кўрсатади, уларга ишора қилади.

Учинчи бобнинг иккинчи фаслида “**Дейктик элементлар ва уларнинг турлари**” масаласи ёритилди. Дейктик элементлар тарихига оид тадқиқотлар мазмуни асосида шуни айтиш мумкинки, бугунги кунда дейксис тушунчаси тилда янада кенгроқ маъно касб эта бошлади. Дастлаб фақат олмошлар дейктик бирликлар деб қаралган бўлса, бундай функция бошқа сўз турларида, ҳатто лексик-грамматик воситаларда ҳам кузатила бошланди. Уларда ҳам нутқ вазияти билан боғлиқ ҳолда борлиқ ва унинг элементларига ишора қилиш, кўрсатиш каби дейктик хусусиятлар намоён бўла бошлади. Анъанага кўра, тилнинг дейктик элементларига кишилиқ (*мен, сен, биз*) ва кўрсатиш олмошлари (*бу, шу*) ҳамда равишлар (*бу ерда, ҳозир*) алоқадор бўлган бўлса, эндиликда бундай функция бажарувчи бирликлар майдони лексик ва грамматик воситалар ҳисобига ҳам кенгайиб борди.

“**Энигматик матнларнинг дейктик хусусиятлари**” ёритилган учинчи бобнинг учинчи фаслида жумбоқли матнлар, хусусан, топишмоқлардаги ишоравийлик хусусияти ҳақида сўз боради. Энигматик матндаги аниқлаштирувчи жиҳатлар яширин ҳолда

⁴⁷ Сафаров Ш Прагмалингвистика. – Тошкент: ЎМЭ, 2008. – Б.200.

⁴⁸ Қаранг: Бругман К., Есперсян О., Бюлер К. Теория языка: репрезентативная функция языка. Падучева Е.В. Виноградов В.В. Пешковский А.М.

⁴⁹ Сафаров Ш Прагмалингвистика. – Тошкент: ЎМЭ, 2008.

⁵⁰ Сафаров Ш Прагмалингвистика. – Тошкент: ЎМЭ, 2008. – Б.155.

муайян белгилар бўйича ифодаланса-да, сўзловчи ҳам, тингловчи ҳам тасаввур қилиши мумкин бўлган предмет-денотатга ишора қилади. Масалан, *Қоронги уйда ўттиз икки садаф* топишмоғини оладиган бўлсак, бунда асосий ишоравий сўз *ўттиз икки* бўлиб, бу рақамлар исталган кишининг онгида тишлар билан ассоциация қилинади. Тишнинг “садаф” дея аталиши ушбу денотатнинг чиғаноқ ичидаги оппоқ минерал тош каби бўлишидан далолатдир. Ўттиз икки садаф доимий яшайдиган қоронги уй эса, албатта, оғиздир. Шундай қилиб, топишмоқнинг жавоби *оғиз ва тишлар* бўлиб, улар инсон тасаввур қилиши мумкин бўлган дейктик белгилардир.

Ушбу фаслнинг таркибий қисмларида топишмоқлардаги шахс (предмет) дейксиси, замон ва макон дейксиси масаларига ҳам тўхталиб ўтганмиз. Энигматик матнлар, хусусан, топишмоқларда ҳам шахс дейксиси ўзига хос тарзда намоён бўлади. Улар орасида тадқиқотчи Р.Давлатованинг тадқиқотида санаб ўтилган “шахс дейксисини ҳосил қилувчи бирликлар”, яъни морфологик бирликлар: *мен, сен, у...* каби кишилиқ олмошлари, шахсларни кўрсатувчи *у, бу, ўша* олмошлари; *кимдир, аллаким, биров* гумон олмошлари; *ҳеч ким (ҳеч кимса)* бўлишсизлик олмоши, шахсларга нисбатан қўлланувчи *ҳар ким (ҳар кимса), ҳамма, барча, бари* белгилаш олмошлари; *ким* сўроқ олмоши; шахсларга ишора қилувчи *ўзи, ўзим, ўзинг* тарзидаги ўзлик олмошлари⁵¹ учрайди.

Мени сўрайдилар, Кўринсам, қочадилар (Ёмғир) топишмоғида ёмғир тилидан I шахс сифатида айтилаётган “мени” кишилиқ олмошидан фойдаланилса, *Ким суялди, ўша уялди (Ёлгон сўз)* жумбоғида “ким” ва “ўша” каби олмошлар ишлатилияпти. Шунингдек, халқ топишмоқларида *ўзи* олмоши билан боғлиқ ҳолатлар салмоқли ўринни эгаллайди: *Ўзи кенг, Денгиздан чуқур (Фикр)* ёки *Ўзи болдан ширин, Еса бўлмайди (Уйқу)* каби жумлаларни морфологик бирликлар дейкисис вазифасида қўлланилаётган топишмоқлар сирасига киритиш мумкин.

Бир туп катта терак, Туби бир, шоҳи ўн икки, Япроғи уч юз олтмиш, Япроғининг бир томони оқ, Иккинчи томони қора.

Одатда, тафаккуримизда уч юз олтмиш сони бир йилнинг кунлари, ўн икки эса йил ойлари билан идрок қилинади. Табиийки, уч юз олтмиш япроқли, ўн икки шоҳга эга *Бир туп катта терак* бу – *йил*, унинг туби бир, ўн икки шоҳи – *йилнинг ўн икки ойи*, уч юз олтмиш япроғи – *кунлар*, япроқнинг оқ ва қора томонлари эса *кеча ва кундуздир*. Юқоридаги белгиларнинг барчаси муайян вақт бирликларини кўрсатаётгани учун ҳам ушбу топишмоқни замон дейксисига намуна сифатида олиш мумкин, назаримизда. Чунки “Воқелиқда кечаётган ҳодисалар баёнида ва улар ҳақида ахборот узатишда унинг кечиш даври, пайтини кўрсатиш муҳимдир. Бундай кўрсатиш вазифасини замон (вақт) дейксиси воситалари бажаради”.⁵² Биз кўриб ўтган юқоридаги ҳолатда эса ушбу вазифани лексик воситалар бажармоқда.

Учинчи бобнинг тўртинчи фасли “**Дейктик белгиларнинг иштирокига кўра топишмоқ турлари**” деб номланади. Унда топишмоқ таркибидаги белгилар иштирокига кўра, муайян гуруҳларга таснифланади ва бу билан уларнинг мураккаблиқ даражасини ҳам белгилаш имкони мавжуд бўлади. Биз ўз тадқиқотимизда энигматик матнлар орасида салмоқли ўрин эгалловчи топишмоқларни уларда ифодаланган белгилар сонига кўра, қуйидаги турларга ажратишни маъқул деб топдик:

1. Бир белгили топишмоқлар. Энигматик матннинг биринчи гуруҳига кирувчи топишмоқларда топишга йўналтирилган денотатнинг битта хусусияти эксплицит ёки имплицит тарзда берилади. Бу каби топишмоқларда денотатнинг биргина белгиси ифодалананади. Масалан: *Кўмса, кўмилмайди* жумласида энигматик структура мавжуд бўлиб, энигматни топиш учун унинг битта хусусиятига ишора қилинади. Прагматик тил билан айтганда, бу энигматик матннинг дейктик функцияси деб юритилади. Топишмоқнинг жавоби *соя* бўлиб, фольклор системасига оид бу матнда ўзбекларга хос

⁵¹ Давлатова Р. Ўзбек тилининг дейктик бирликлари: Филол. фан. б-ча фалс. д-ри ... дисс. – Тошкент, 2020.

⁵² Сафаров Ш. Кўрсатилган асар. – Б.191.

зукколик акс этади. Демак, бундай матнлар таҳлили имплицитлик хусусияти билан прагматиканинг дейктик системасига алоқадор, айти пайтда, товуш сезгисига ёки визуал каналга асосан тилшуносликнинг когнитив структурасига тегишли бўлади. Сабаби, сўзлашувчиларнинг ўзаро мулоқотида имплицит структуранинг махсус тури бўлган энигматик матнлар ментал тузилмада тасаввур босқичини ишга туширади.

2. Икки белгили топишмоқлар. Бир белгили топишмоқлардан фарқли равишда икки белгили топишмоқларда топилиши кутилаётган объект (денотат)нинг иккита хусусияти ифодаланган бўлади. Табиийки, бирдан ортиқ жиҳатнинг кўрсатиб берилиши китобхонни тўғри жавобга тезроқ яқинлаштиради. Масалан, қуйидаги энигматорга *Кўзга кўринмас, Қўлга тутилмас* деб изоҳ берилаётганда энигматнинг икки жиҳати, яъни ҳам кўриб бўлмаслиги, ҳам ушлаб бўлмаслиги инобатга олинапти: *ҳаво* каби.

3.Уч белгили топишмоқлар. Топишмоқлар таснифи бўйича навбатдаги ўринни энигматор таркибида учта хусусияти санаб ўтилган топишмоқлар эгаллайди. Ўз навбатида, бу ҳолат энигматни топишда анча енгиллик туғдиради. Қатор белгиларнинг санаб ўтилиши сизни жавобга яқинлаштиргани учун, ундаги ўйин мотиви ошиб боради.

Анъанавий топишмоқлар туркумига кирувчи *Қўлсиз, оёқсиз, эшик очар* топишмоғида энигмат – *шамол*нинг ўзига хос белгилари саналганлиги учун ҳам унинг жавобини топиш реципиентга қийинчилик туғдирмайди.

Учинчи бобнинг сўнги фасли “**Энигматик матнларда такрорларнинг кўлланилиши**” деб номланади. Унда анъанавий топишмоқлар таркибидаги анафора, эпифора ва инфора ҳодисаларига изоҳ берилади ва бу бўйича мисоллар таҳлил этилади. Хусусан, *Оғиздан чиққунча меники, Оғиздан чиққани элники (Сўз,ган)*⁵³ топишмоғида анафора, *Катта хотин уй пойлайди, Кичкина хотин йўқловга кетади (Қулф ва калит)* топишмоғида инфора, *У ёққа ўтади қизгина, Бу ёққа ўтади қизгина. Қулогига халқа тақиб, Шилдираб ўтади қизгина (Моки)* топишмоғида эпифора кўринишидаги синтактик такрорларни учратиш мумкин.

Бу ўринда эса “анафора“ термини ифодалаган тушунчалар стилистик фигура сифатида изоҳланиб, ҳодисанинг поэтик имкониятларига алоҳида урғу берилади. Бизнинг назаримизда, бу таърифда ҳам анафора терминига нисбатан бир томонлама ёндашув кузатилади, анафораларнинг такрорга хос стилистик функцияси ёритилиб, прагматикага оид дейктик хусусияти ёки анафорик дейксис эътибордан четда қолади. Анафора ҳодисасига бундай бир томонлама таъриф аксарият ишларда кузатилади, масалан, адабиётшуносликка доир ишларда шеърий мисралар бошида айнан такрорланувчи сўз поэтик фигура, стилистик тадқиқотларда бу ҳодисага стилистик фигура сифатида, матн тилшунослигига оид ишларда эса когерентликни ифодаловчи восита деб қараш, прагматиканинг прагматикага алоқадор изланишларда эса дейксис системанинг элементлари тарзидаги изоҳнинг устуворлик қилади ва ҳар бир фан ўз хусусиятидан келиб чиққан ҳолда бу тушунчани изоҳлайди.

ХУЛОСА

1. Тилнинг имплицит структураси прагматиканинг стилистика йўналишининг аҳамиятга молик концепцияларидан биридир. Имплицитлик ҳодисасини талқин этиш бўйича ишлаб чиқилган барча гипотезалар унинг лингвопрагматик категория эканлигини тасдиқлайди ва у бошқа барча импликатор бирликларни ўз ичига олади.
2. Имплицит маъноларни очиш ва тўлиқ идрок этиш учун конкрет вазият, муайян контекст талаб этилади. Бу ҳолат эса имплицитликни бевосита матн доирасида, матн тилшунослиги таркибида ўрганилишини тақозо этади. Таркибида энигма, яъни жумбоқ яширингани учун топишмоқ ва кроссвордлар матннинг махсус типи ёки энигматик матн деб қаралади.
3. Энигматик матнларнинг илк кўриниши ҳисобланган топишмоқлар анча қадимий адабий жанр бўлиб, унинг ўрганилиши Аристотель номи билан боғланади. Бироқ тилшунослик

⁵³ Абдурахимов М. Ўзбек халқ топишмоқлари. Тўплам. www.ziyouz.com кутубхонаси

фанлари негизда уларни филологик жиҳатдан объект сифатида тадқиқ этиш XIX асрга келибгина бошланган.

4. Имплицит ва энигматик структурани рўёбга чиқаришнинг муҳим омили саналган сўз ўйинлари ҳар қандай жумбоққа хос элемент саналади. Бундай лингво-креатив маҳорат кишиларнинг тилдан фойдаланишдаги ижодкорлигини кўрсатади.
5. Структурал жиҳатдан ҳар қандай жумбоқ икки қисм: савол ва жавобдан иборат бўлади. Бу икки компонент турли тизимли тилларда турли қўшимча элементлар билан бойитилиши мумкин, лекин унинг семантикасидаги энигматик таркиб сақланади.
6. Энигматик матннинг яна бир специфик кўриниши кроссвордлар бўлиб, унинг структурал-семантик жиҳатдан бир қанча субтиплари мавжуд. Ундаги энигматик таъриф ва изоҳлар ҳам лингвистик тадқиқотлар учун материал бўлиб хизмат қилиши мумкин.
7. Дейктика – прагмалингвистиканинг энг замонавий йўналишларидан бўлиб, унинг асосий ишоравийлик функцияси энигматик матнларда яққол кўзга ташланади.
8. Топишмоқларда ментал жиҳатдан тасаввур дейксиси устуворлик қилиши билан бирга, мазмуний планда шахс, замон ва макон дейксислари етакчилик қилади.
9. Топишмоқларнинг энигматорда иштирок этган белгилари миқдорига кўра тасниф қилиниши шуни кўрсатадики, белги қанчалик кўп изоҳланса, денотатга элтувчи йўл шунча яқинлашади ва топишмоқнинг жавобини топиш шунча осон бўлади.
10. Назарий жиҳатдан дейксис ва анафора ҳодисалари бир-бирига ўта яқин турса-да, энигматик матнларда улар ўзгача шаклда намоён бўлади. Анафора, эпифора ёки инфора каби элементлар лингвопоэтик жиҳатдан топишмоқларнинг ритмиклигини таъминласа, дейктик элементлар тўғридан-тўғри денотатга ишора қилади.

**SCIENTIFIC COUNCIL OF THE KOKAND STATE PEDAGOGICAL
INSTITUTE
PhD.03 / 04.06.2021.Phil.132.01**

KOKAND STATE PEDAGOGICAL INSTITUTE

**YAKUBOVA NODIRAKHON DAVLATBOY KIZI
SEMANTIC AND PRAGMATIC FEATURES OF
ENIGMATIC TEXTS**

10.00.11 – Language theory. Applied and computer linguistics.

**DISSERTATION ABSTRACT FOR DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD) ON
PHILOLOGICAL SCIENCES**

Kokand – 2022

The subject of the dissertation of the Doctor of Philosophy is registered in the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under the number №B 2022.1 PhD / Phil 564.

The dissertation was completed at the Kokand State Pedagogical Institute.

The abstract of the dissertation is available in three languages (Uzbek, English, Russian (resume) on the website of the Academic Council (www.kspi.uz) and on the Information and Education Portal «ZiyoNet» (www.ziyo.net).

Scientific supervisor:

Hakimov Muhammad Hujahonovich,
Doctor of Philological Sciences, professor
Kurbanova Mukhabbat Matyokubovna,
Doctor of Philological Sciences, professor
Ganieva Dildora Azizovna, PhD of
Philological Sciences, docent

Official opponents:

Leading organization:

**Samarkand state institute of foreign
languages**

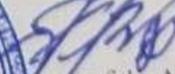
The defense of the dissertation will be held at the meeting of the Academic Council of PhD.03 / 04.06.2021.Fil.132.01 under the Kokand State Pedagogical Institute in 2022 «21» 06 at 10⁰⁰. Address: 150700, Kokand, Turon street, 23. Tel: (99873) 542-38-38; fax: (99873) 542-11-43; e-mail: quqondpi@umail.uz.

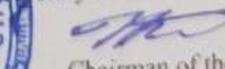
The dissertation is available at the Information Resource Center of Kokand State Pedagogical Institute (registered under number 8) Address: 150700, Kokand, Turon street, 23. Tel: (99890) 508-64-42; e-mail: qdpi_arm@umail.uz

The abstract of the dissertation was distributed on «08» 06, 2022
(Register protocol numbered 8 in «07» 06, 2022)

D. Nabiyeva
Chairman of the Academic Council
awarding degree, PhD, Professor

V. Karimova
Secretary of the Academic Council, Ph.D.

Sh. Iskandarova
Chairman of the scientific seminar
under the Academic Council awarding the degree,
Ph.D., Professor

INTRODUCTION

(abstract of the dissertation of the doctor of philosophy (PhD))

The actuality and significance of the dissertation work. In recent years, new concepts in world linguistics have begun to emerge on the basis of pragmalinguistic research. Research on topical issues in the field, in turn, serves to enrich the scientific and theoretical conclusions in the field of pragmalinguistics.

In world linguistics to date, the lingvopragmatic study of implicit and enigmatic structure within a text serves to develop an anthropocentric paradigm. So far, research in world linguistics has focused on the study of lingvopragmatic features of scientific, artistic, religious texts, but the lingvopragmatics of enigmatic texts, their implicit structure and deictic features have not been sufficiently studied. We believe that the study of the linguistic and pragmatic features of enigmatic texts will make an important practical contribution to the development and improvement of another new branch of linguistics - enigmatics.

The ongoing reforms in the field of language in our country, radical changes in the field of science have identified a number of priorities in the field of linguistics. "Preservation of the purity of the state language, its enrichment and improving the culture of speech of the population, as well as increasing the prestige of the state language as a language of science, ensuring its active integration into modern information technologies and communications, increasing its international prestige, developing foreign cooperation"⁵⁴. A systematic approach to the study of text issues, their interpretation in accordance with world standards is important. Naturally, these ideas also apply to the enigmatic texts that exist in our language. This indicates that the topic of this dissertation is one of the most pressing issues in Uzbek linguistics.

This dissertation research serves to the implementation of the tasks set out in Decrees and Resolutions like No. 4947 of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 "On the Action Strategy for the further development of the Republic of Uzbekistan", No. PP-2909 of April 20, 2017 "On measures for further development of the higher education system"; No. PF-5850 of October 21, 2019 "On measures to radically increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language"; No. PF-6084 of October 20, 2020 "On measures to further develop the Uzbek language and improve language policy in our country"; No. PF-6097 of October 29, 2020 "On approval of the Concept of Science Development until 2030" and other regulations related to this activity.

Correspondence of the research to the priorities of the development of science and technology of the republic. The dissertation was completed in accordance with the priority of the development of science and technology of the republic I. "Social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and a democratic state, the development of an innovative economy"

The scope of study of the problem. The first study of texts containing puzzles dates back to several centuries BC. The study of the linguistic features of riddles began in the IV century, and it was under Aristotle's theory of metaphor that the science of riddles developed. These issues were first considered from the point of view of philosophers, and later in the process of studying the features of pragmatic linguistics on the basis of a new paradigm in linguistics - anthropocentrism, implicit theory, enigmatic and deictic concepts emerged. The first scientific-theoretical ideas on the structure of implicature stand out in the researches of grammar scientists S.D.Katsnelson, E.I.Shendels, A.V.Bondarko, T.V.Bulygina, A.A.Zaliznyak, M. K. Timofeeva, G. V. Chernov⁵⁵. N.D.Arutyunova, E.V.Ermakova, L.V.Lisochenko,

⁵⁴ Mirziyoev Sh.M. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-6084. On measures to further develop the Uzbek language and improve language policy in our country.-Tashkent, October 20, 2020

⁵⁵ Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. - Л.: Наука, 1972 — 213 с.; Шендельс Е. И. Имплицитность в грамматике // сб. науч. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца, 1977—7 с.; Бондарко А.В.

Yu.S.Martemyanov, G.G.Pocheptsov, I.P.Susov, who conducted research on syntactic semantics, highlighted the peculiarities of the implicit phenomenon.

Given that any implicit or enigmatic structure feels the need for a specific context, a text, it is impossible not to dwell on the development of the field of text linguistics. It should be noted that significant work has been done in this direction in world linguistics. V.G.Admoni, N.F.Alefirenko, I.V.Arnold, N.S.Valgina, E.A.Goncharova, Yu.M.Lotman, Z.Ya. Scholars such as Turaeva, K.A.Filippov, O.I.Moskalskaya, L.M.Loseva, V.V.Odintsov, I.R.Galperin, L.A.Novikov⁵⁶ are the researchers of text linguistics. In Uzbek linguistics, such scholars as A.Gulamov, M.Askarova, I.Rasulov, A.Mamajonov, M.Tukhsanov, N.Turniyozov, M.Khakimov, E.Kilichev, M.Abdupattoev, M.Yuldashev, M.Kurbanova⁵⁷ conducted consistent research on grammatical, stylistic, and pragmatic structure of texts.

Structurally the problems of enigmatics in world linguistics have been studied in the works of Y.Senderovich, E. Kyonges-Maranda, R. Petsh, A. Taylor, R.George, A.Dandes, T.Green, V.Pepichello, I.Xemnett, Ch.Scott and R.D. Abrahams⁵⁸. In Uzbek linguistics Z.Khusainova, J.Abdullaev, M.Saparniyazova, U.Kabulova conducted the first monographic researches in this direction. However, the lingvopragmatic features of enigmatic texts have not been specifically studied in studies to date. This requires a monographic study of this research topic.

The relevance of the research to the research plans of the higher education institution where the dissertation was completed. The research of the dissertation was carried out in accordance with the plan of research work of the department of Uzbek language of Kokand State Pedagogical Institute in the direction of “Problems of modern linguistics”.

Грамматическое значение и смысл. Л.:Наука, 1978. С. 175; Булыгина Т.В. К построению типологии предикатов в русском языке// Семантические типы предикатов.-М: Наука, 1982, С.7-85; Зализняк А.А. Значение новгородских берестяных грамот для истории русского и других славянских языков//Вестник Академии наук СССР, 1988.—№8.—С.92-100; Тимофеева М.К. Статья. О границах и содержании прагматики; Г.В. Чернов Статья.Контекстно-свободная и контекстно-связанная имплицативность и проблема переводимости

⁵⁶ Адмони В.Г. Основы теории грамматики. М.;Л., 1964; Алефиренко Н.Ф., Голованева М.А, Озерова Е.Г., Чумак-Жунь И.И. Текст и дискурс. Учебное пособие. Москва. “Флинта”. 2013; Арнольд И.В. Семантика, стилистика, интертекстуальность. СПб, СПбГУ,1999; Валгина Н.С. Теория текста. Москва. “Логос”.2003; Гончарова Е.А. Текст в парадигмах гуманитарного знания. Учебное пособие. СПб: “Книжный дом”, 2006; Лотман Ю.М. Чему учатся люди. Статьи и заметки. Москва. Центр книги ВГБИЛ им. М.И.Рудомино. 2009; Тураева З.Я. Лингвистика текста. Москва. «Просвещение», 1986; Филиппов К.А. Лингвистика текста, СПб, 2003; Москальская О.И. Грамматика текста. Пособие по грамматике. Москва, “Высшая школа”, 1981; Loseva Л.М. Как строится текст. Пособие для учителей Москва. «Просвещение»,1980; Одинцов В.В. Стилистика текста. Москва. “Наука”, 1980; Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Монография. Москва. “Наука”, 1981; Новиков Л.А. “Художественный текст и его анализ”. Москва, ЛКИ, 2007;.

⁵⁷ Гуломов А., Аскарова М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис.—Тошкент: Ўқитувчи, 1987; Шомаксудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Х.“Ўзбек тили стилистикаси”. Тошкент, 1983; Мамажонов А. Текст лингвистикаси.—Тошкент, 1989; Ҳакимов М. Ўзбек тили матнининг синтагматик ва прагматик хусусиятлари, АКД.—Тошкент,1993; Қурбонова М., Йўлдошев М. Матн тилшунослиги. Ўқув қўлланма. Т.: “Университет”, 2014; Қиличев Э. Ўзбек тили амалий стилистикаси.—Тошкент. “Ўқитувчи”, 1992; Абдупаттоев М. Ўзбек матнида суперсинтактик бутунликлар. НДА, Тошкент, 1998

⁵⁸ Сендерович С.Я. Морфология загадки. М., 2008; Кёнгес-Маранда Э. Логика загадок/Н.Кузьмина таржимаси//Паремиологический сборник. Пословица. Загадка (структура, смысл, текст). М., 1978; Taylor A. English Riddles from Oral Tradition. Berkley ; Los Angeles, 1951; Georges R. A., Dundes A. Toward a Structural Definition of the Riddle // The Journal of American Folklore. 1963. Vol. 76, № 300; Green T.A, Pepicello W.J. The Folk Riddle: A Redefinition of Terms // Western Folklore. 1979.Vol. 38, № 1;Abrahams R. D., Dundes A. Riddles // Folklore and Folklife: The Introduction. University of Chicago Press, 1972. P. 131

The aim of the research is to study the lingvopragmatic features of enigmatic texts, to identify the implicit structure and deictic characters in such texts, and to describe enigmatic texts.

The tasks of the research are the following:

to study the research on implicit and enigmatic structure in world linguistics, to summarize the views expressed on enigmatic texts;

describe the concept of enigmatic text;

identify the linguistic and pragmatic features of enigmatic text that differ from other types of text;

to react to the views on the existing implicit structure in world linguistics;

highlighting the semantic features of enigmatic terms;

the study of pragmatic expressions specific to enigmatic texts on the basis of deictic units.

The object of the research is the collection of materials "Uzbek folk riddles" (about 1000 riddles collected by M. Abdurahimov).

The subject of the research is enigmatic texts of the Uzbek language and lingvopragmatic features of some implicit and deictic units of different languages.

The methods used in the research. Linguistic description, classification, comparison, functional-semantic, pragmatic, contextual analysis methods were used in the coverage of the dissertation.

The scientific novelty of the research is:

enigma in puzzle texts has been found to be formed not only by implicit structures but also by explicit structures according to the methods of expression;

the semantic, pragmatic and heuristic aspects of enigmatic texts are revealed, semantic and cultural-structural features of enigmatic texts in Uzbek, such as cognitive and culturological, which differ from other types of texts, as well as simple and compound sentences are revealed;

deictic units of enigmatic texts, such as person, time and space, have been identified, and the lingvopragmatics of riddles in Uzbek has been proved by deictic phenomena;

the separation of puzzles by the number of characters in them has been shown to be the basis for determining the level of complexity of puzzles as they increase the game motive.

The practical results of the study are as follows:

the conclusions drawn from the linguopragmatic study of enigmatic texts can be used to create research in areas such as text linguistics, cognitive linguistics, lingvopragmatics, deictics;

analysis of the lingvopragmatic features of enigmatic texts in the study of issues related to deictics, lexical units of enigmatic texts have been proven to serve as a source in the creation of this type of terminological dictionary;

the results on the methodological and functional features of enigmatic texts have been proved to be the basis for the formation of important theoretical views in the fields of pragmalinguistics, cognitive linguistics and text linguistics.

Validity of the research results is explained by the implicit and deictic approach to the analysis, the validity of scientific and theoretical analyzes, the validation of the results by the competent authorities, proceedings of national and international conferences on the topic of the dissertation, articles published in journals listed in the HAC and foreign scientific journals, research findings, suggestions and recommendations, the validity of research methods, problem clarity, consistency of conclusions, pragmatic enigmatic texts.

The scientific and practical significance of the research results. The scientific significance of the research results is that the enigmatic texts are studied on a lingvopragmatic basis, which complements and expands the scientific-theoretical views on implicitism, deicticity, the theory of speech acts, terminology. The results of the dissertation contribute to the theoretical development of Uzbek linguistics. The practical significance of the research results is that the results of the dissertation can be used in research in textual linguistics, linguopragmatics, cognitive linguistics, linguoculturology, sociolinguistics.

The implementation of research results. Theoretical and practical recommendations, conclusions of the study are applied to:

the views and the theoretical conclusions on the communicative relationship between the addressee and the addressee in puzzled texts, the existence of a question-and-answer structure in such relationships, the fact that finding an enigmat is a product of mental processes were used in the project carried out in 2016-2019 in Kokand State Pedagogical Institute funded by the European Union Erasmus + № 574097-EPP-2016-1-CY-EPPKA2-CBHE-JP “RUECVET - Russia and testing of the ECVET system in the vocational education system of Uzbekistan” (RUECVET: Piloting ECVET system to the national VET system of Russia and Uzbekistan) (Reference of the Ministry of Higher and Secondary Special Education No. 89-02-1450 dated December 24, 2021). As a result, the issues of implicit structure in the enigmatic text, interpersonal communicative communication, attitudes to events in existence are enriched with scientific evidence;

conclusions and recommendations on modern trends in pragmalinguistics, such as the role of the deictic system in the study of the enigmatic structure of language, general and specific aspects of deixis and anaphora phenomena, deictic signs and their expression in different units at different levels of language, were used in the textbook Fundamentals of Pragmalinguistics. (Permit No. 418-045 in accordance with the Order of the Ministry of Higher and Secondary Special Education No. 418 of August 14, 2020). As a result, the textbook is enriched with theoretical and practical information;

substantiation of the role of mystical texts in the development of the Uzbek language and literature, artistic and aesthetic thinking, issues of coverage of such texts, in particular, puzzles in Uzbek theoretical linguistics, A Thousand and One Topics ”and“ Good Evening ”,“ Family School ”, and“ Theme of the Day ”Fergana radio broadcasts. (Reference No. 30 of February 15, 2022 of the Fergana Regional Television and Radio Company of the National Television and Radio Company of Uzbekistan).

Approbation of the research results. The results of this research were discussed and approved at 4 international and 2 national scientific conferences.

Publication of the research results. 14 scientific articles on the topic of the dissertation were published, including 8 articles in scientific journals recommended by the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan for publication of the main scientific results of doctoral dissertations, 3 of which was published in foreign journals.

The structure and volume of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three main chapters, general conclusions and a list of references. The total volume of the dissertation is 135 pages.

GENERAL CONTENTS OF THE DISSERTATION

The “**Introduction**” section of the dissertation is based on the relevance and necessity of the topic, the level of study of the problem, the goals and objectives, object and subject, methods of research, compliance with priorities of science and technology, scientific novelty and practical results, reliability, practicality, approbation and the structure of the case.

The first chapter of the dissertation, entitled “**The implicit structure of language**” explores the explicit and implicit properties of symbols in the language system, the theoretical foundations of the interpretation of the phenomenon of implication and text theory in world and Uzbek linguistics.

The first paragraph of the first chapter is entitled “The Study of Implicit Structure in Linguistics,” which explains the concept of implicit meaning and the interpretations of implicitism proposed by various researchers.

Developing the views of Professor A.Nurmanov on general issues of linguistic pragmatics, linguist M.Khakimov in his monograph "Fundamentals of Uzbek pragmalinguistics" emphasizes that the main pragmatic concepts: overt and covert forms of expression, communicative intention, meaning, level of expression of the speaker's objective world are studied in relation to the subject⁵⁹.

One of the most important aspects of pragmalinguistic analysis of a text is the implicit structure. The implicit meaning is a specific structure that is not immediately disclosed to the recipient, but is interpreted according to certain rules of language units, sentences and parts of text adopted by him, resulting from certain mental processes. This structure includes all the implicative units behind the text, represented by linguistic and non-linguistic codes. Implicative content, on the other hand, is improved by lexical, propositive, presuppositional, contextual units, and speech acts.

The tools that serve to depict meanings that are not explicitly emphasized in the text form an implicit structure. The implicit structure in the expression of ideas began to take on important practical significance. It is not possible to convey all the messages conveyed by the participants in a conversation in an open structure. In a communicative situation, there is a need to express some ideas openly, while others need to be presented behind the text, enveloping the semantic structure. It is as a result of these needs that speakers make effective use of the above events. The study of these will open the way for new research in linguistics. The term "implicit structure" is one of the most important issues in the field of pragmalinguistics. This term is conceptually a scientific basis for pragmatic study and analysis of the text.

In his works, M.V. Nikitin calls implication a "type of conceptual connections". A.V. Bondarko, on the other hand, dwells more broadly on the problem of implicity. It emphasizes its semantic components as "semantic elements expressed explicitly, without their direct expression by explicit linguistic means, from their relation and influence".

In his works, M.V.Nikitin calls implication a "type of conceptual connections"⁶⁰. A.V. Bondarko, on the other hand, dwells more broadly on the problem of implicity. He emphasizes its semantic components as "semantic elements expressed explicitly, without their direct expression by explicit linguistic means, from their relation and influence"⁶¹.

Implicit meanings in a language are distinguished from explicit meanings by means of pre-existing cognitive schemes in the linguistic thinking of the speaker of that language⁶². Naturally, such mental schemes that perceive hidden meanings in a text are called receptive schemes or models of understanding. Such cognitive schemes are formed in the minds of people who are young and have experience of communication (according to ontolinguistics, children under 12 usually perceive only the verbal part of the expression, the explicit meaning, but do not understand the hidden meaning).

According to scientists, "receptive schemes are the property of linguistic thinking of language speakers. They need to be replicated and used regularly in society so that they can serve as a mechanism to identify hidden meanings for speakers of the language"⁶³.

The study of lexical, semantic, and structural units that are actualized in speech is associated not only with the study of seemingly unspoken, hidden meanings expressed in speech. Another characteristic feature of speech is its latent nature, which cannot explicitly expose some elements of the denotation in the naming of events. In most cases, most forms of expression appear in the form of implicit, the hidden meaning being absorbed into the component of the expression.

---

⁵⁹ Ҳақимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. Монография. –Тошкент:Академнашр, 2013, 21-бет

⁶⁰ Пирогова Ю. К. Проблемы прикладной лингвистики. М., 2001.

⁶¹ Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл. Л.: Наука, 1978. С. 175.

⁶² Баранов А.Н. Лингвистическая экспертиза текста. Теоретические ос-нования и практика. – М., 2007, стр.452

⁶³ Стернин И.А. Анализ скрытых смыслов в тексте. Учебное пособие. Воронеж, 2011, стр.14

The second part of the first chapter, entitled “**Implicitism as a pragmalinguistic category**”, deals with research in world and Russian linguistics, and today the need to study implicit (hidden) meanings in Uzbek linguistics is scientifically based.

In linguistics, especially pragmalinguistics, the problem of implicitism has arisen due to the notion of “getting more information from a particular speech than one would expect from it, discovering the edges of meaning”⁶⁴. The analysis of methods of expressing reality, directly or indirectly, is directly related to “hidden, implicit categories, which are manifestations of the asymmetry of the relationship between the units of content plan and units of expression in the language”⁶⁵. The implicit nature of expression is manifested through asymmetries of form and content, or certain inconsistencies between language and thought, as noted in a number of fundamental studies.

In world and Russian linguistics, a number of theoretical concepts have been developed in the interpretation of the phenomenon of implicitism:

1. Linguists who have studied the problems of "hidden grammar" acknowledge the existence of a number of hidden meanings in grammatical forms⁶⁶. For example, E.N. Starikova, taking into account the phenomenon of semantic ellipsis, calls implicitity "informal representation of elements", because sometimes the omission of certain elements does not affect the grammatical structure and comprehensibility of the sentence⁶⁷.

2. Semantic and morphological understanding of implicitism (i.e., the fact that grammatical and lexical-grammatical categories are not represented by formal means) He adds the transitive and intransitive verbs of the verb as well as the rod category of English nouns to the category of implicitity⁶⁸.

3. There is a view that implicitism is specific to both lexical and semantic level units, and the word means both generality and individuality, specificity. When a word is taken apart from the text and has a general, well-known lexical meaning, it creates a hidden meaning within a specific context, a specific semantics⁶⁹.

4. According to another common concept, implicitity is the result of the omission of individual components or joints in a sentence. According to some linguists, implicitism is unique to semantic ellipsis, in which, unlike grammar, the omission of sentence components does not lead to a breakdown of connections between word combinations⁷⁰.

5. According to the theory defined by implicit presuppositions, nonverbal connections of the semantic structure of a sentence are called latent presuppositions and are sometimes included in the list of connotative elements of a sentence. The presence of presuppositions predetermines reality, the impressiveness of the word⁷¹.

In the linguistic literature, much attention is paid to the issue of presuppositions that reflect logical categories. Presuppositions include not only hidden connotative elements of speech, but also communicatively unrelated components of word meaning. But implicitism is not the same thing as presupposition. Implicitism is a message that we do not want to say or cannot say directly, and presupposition is a doctrine that does not need to be interpreted.

---

⁶⁴ Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи. – М.: Изд-во МГУ, 1976. Стр.206

⁶⁵ Старикова Е.Н. Имплицитная предикативность в современном английском языке. –Киев: Вища школа, 1974. Стр.3

⁶⁶ Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. Монография. “Наука”, 1972.-213 стр.

⁶⁷ Старикова Е.Н. Виды скрытого означивания в английском языке // Содержательные аспекты языковых единиц. – Киев: Вища школа. 1982, стр.134

⁶⁸ Whorf B.L. Language, Thought and Reality. – Wiley, L.: Chapman & Hall, 1956. – 278 p

⁶⁹ Никитин М.В. Лексическое значение в слове и словосочетании. – Владимир: Владимирск. гос. пед. ин-т, 1974. – 222 с.

⁷⁰ Овсянникова Е.В. Основные функции имплицитных смыслов в высказываниях и текстах (на материале англоязычной прозы): Автореф. дис...канд. филол. наук: 10.02.04 / РГПУ им. А.И. Герцена. – СПб,1993, с.7

⁷¹ Fillmore Ch.J. Types of Lexical Information // Studies in Syntax and Semantics / Ed. By F. Kiefer. – Dordrecht: Reidel, 1969. – P.120-124

In the linguistic literature, much attention is paid to the issue of presuppositions that reflect logical categories. Presuppositions include not only hidden connotative elements of speech, but also communicatively unrelated components of word meaning. But implicitness is not the same thing as presupposition. Implicitness is a message that we do not want to say or cannot say directly, and presupposition is a doctrine that does not need to be interpreted. According to M.V.Nikitin, “Presuppositions are not exactly expressed implications in speech and have the opposite effect on the process of verbal thinking⁷². Because presupposition consists of an implicit message or a set of them arising from the explicit meaning of thought.

The third part of the chapter is entitled “Text Linguistics and Implicit Structure”. It is known that as a result of the integration of scientific ideas around the world, new directions are emerging and forming within the boundaries of various scientific fields. In this sense, the direction of text linguistics has also gone through a number of stages of its development. In this field, the text is recognized as an object of linguistic research.

The transformation of the concept of text into the object of scientific research serves as a key factor in solving the constant problems of text linguistics. However, researchers face a number of challenges in addressing these issues. In this regard, it is important to re-analyze the basic concepts and ideas of text theory, in particular, to study the views of world linguists on text theory, the stages of evolution and formation of the text with translation, and the issues of alternatives in text translation. In this regard, the formation of the scientific field of the text is particularly noteworthy. It should be noted that significant work has been done in this direction in world linguistics. V.G.Admoni, N.F.Alefirenko, I.V.Arnold, N.S.Valgina, E.A.Goncharova, Yu.M.Lotman, Z.Ya. Scholars such as Turaeva, K.A.Filippov, O.I.Moskalskaya, L.M.Loseva, V.V.Odintsov, I.R.Galperin, L.A.Novikov are the researchers of text linguistics⁷³.

In Uzbek linguistics, such scholars as A.Gulamov, M.Askarova, I.Rasulov, A.Mamajonov, M.Tukhsanov, N.Turniyozov, M.Khakimov, E.Kilichev, M.Abdupattoev, M.Yuldashev, M.Kurbanova, conducted consistent research on grammatical, stylistic, and pragmatic structure⁷⁴. In the works on text linguistics, the text definition is first discussed. Therefore, the semantic and grammatical features of how a text is structured, what text units are, and how they are related are studied.

The area of research related to the text may vary. It depends on how you put the issue. If the methodological and functional aspects of the texts are taken into account, their specific features are studied. The main object of this study is the study of the specific features and symbols of puzzled texts. In order to look at the issue from a broader and linguistic point of view, we found it necessary to use the terms "enigmatic text" and "enigmatic text". The reason is that any topic can be applied to different areas as an object of examination. In particular, among the enigmatic texts are riddles and chiston objects of literature and folklore. Crossword puzzles,

---

⁷² Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высшая школа, 1988, с.146

⁷³ Каранг: Адмони В.Г. Основы теории грамматики. М.:Л., 1964; Алефиренко Н.Ф., Голованева М.А., Озерова Е.Г., Чумак-Жунь И.И. Текст и дискурс. Учебное пособие. Москва. “Флинта”. 2013; Арнольд И.В. Семантика, стилистика, интертекстуальность. СПб, СПбГУ, 1999; Валгина Н.С. Теория текста. Москва. “Логос”. 2003; Гончарова Е.А. Текст в парадигмах гуманитарного знания. Учебное пособие. СПб: “Книжный дом”, 2006; Лотман Ю.М. Чему учатся люди. Статьи и заметки. Москва. Центр книги ВГБИЛ им. М.И.Рудомино. 2009; Тураева З.Я. Лингвистика текста. Москва. «Просвещение», 1986; Филиппов К.А. Лингвистика текста, СПб, 2003; Москальская О.И. Грамматика текста. Пособие по грамматике. Москва, “Высшая школа”, 1981; Loseva L.M. Как строится текст. Пособие для учителей Москва. «Просвещение», 1980; Одинцов В.В. Стилистика текста. Москва. “Наука”, 1980; Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Монография. Москва. “Наука”, 1981; Новиков Л.А. “Художественный текст и его анализ”. Москва, ЛКИ, 2007;.

⁷⁴ Каранг: Гуломов А., Аскарлова М. Хозирги ўзбек адабий тили. Синтаксис.—Тошкент: Ўқитувчи, 1987; Шомаксудов А., Расулов И., Қўнғуров Р., Рустамов Х.“Ўзбек тили стилистикаси”. Тошкент, 1983; Мамажонов А. Текст лингвистикаси.—Тошкент, 1989; Ҳакимов М. Ўзбек тили матнининг синтагматик ва прагматик хусусиятлари, АКД.—Тошкент, 1993; Курбанова М., Йўлдошев М. Матн тилшунослиги. Ўқув қўлланма. Т.: “Университет”, 2014; Қиличев Э. Ўзбек тили амалий стилистикаси.—Тошкент. “Ўқитувчи”, 1992; Абдупаттоев М. Ўзбек матнида суперсинтактик бутунликлар. НДА, Тошкент, 1998

on the other hand, are almost never studied in linguistics. Under this term it is expedient to combine riddles, riddles, which are expressed in a poetic way, as well as puzzles in the form of tables and diagrams, ie crosswords, rebuses and their subtypes, logical questions.

The semantic structure of riddles, riddles, crossword puzzles, and logical questions is shaped as a text with its own various properties, the presence of a puzzle in each of which is a characteristic of a particular text. In this sense, the term "enigmatic text" indicates the need for specific research in linguistics.

In the later stages of the development of textual linguistics, researchers focused on the study of game-related types of texts in the form of questions and answers. Although riddles, the most popular type of such texts, were initially the object of study in literature, especially folklore, a number of textual scholars later turned their attention to the exact riddle text. Enumeration of riddles and other related genres - chiston and crossword puzzles as a type of puzzle texts. Creating a special mode of communicative cooperation in the form of dialogue. testifies to the inexhaustible potential of creativity. This allows us to be able to guess the answer to puzzles and understand different forms of vernacular from new positions. In this sense, we consider the study of enigmatic texts - riddles, crossword puzzles and logical questions as a special type of text - one of the most pressing issues of modern linguistics.

The second chapter of the dissertation, entitled “Genesis and development of the enigmatic structure”, focuses on the origin and development of this structure, mainly in the field of riddles and the study of crossword puzzles as an enigmatic structure. The first part of the second chapter is entitled “The emergence of enigmatic structure in language”, which deals with the terms of enigmatics. It is well known that the basis of any research is determined by the terminology used in it.

The word “enigma” (Greek “ainigma” in some sources is Latin) is derived from the word of the same name, which means “puzzle”, riddle”, “secret, mysterious task”⁷⁵, which allows it to be used in the creation of convenient terms that replace appropriate descriptive deviations. The object of reality to be found is the enigmator, and the specific text that implements it is called the enigmator⁷⁶. Based on these ideas, relying on the scientific literature, we consider riddles and crossword puzzles as a special type of text, ie enigmatic text. Since the text of riddles consists of sentences, we can call them text without hesitation. Crosswords are also formally included because they contain letters, numbers, and graphic tables, so it makes sense to call them text.

The semantics of the words used in them are also important in finding the answer to riddles and crossword puzzles. Effective use of lexical and figurative meanings of words, the appropriate use of figurative means of expression in the language not only enriches the content of riddles, but also ensures their diversity, semantic coloring. From a semantic point of view, a crossword puzzle can also be described as a denotation, a text whose name is not exactly mentioned in the enigmator.

The word “denotat” is derived from the Latin word (“denotare” – “to define”), which means “a thing or an object named with a language unit”. The denotative meaning is directly related to the denotative, which is the meaning that expresses it directly⁷⁷.

From a communicative point of view, the task of enigmatic texts is to encourage the listener or reader to find the name of the desired object - the denotation. But it should also be borne in mind that the text expressed in the enigmator should not even overemphasize the denotation, otherwise the puzzle will lose its game motive.

The most common form of enigmatic texts are riddles, which are studied as a literary genre in folklore. S.Ya. Senderovich, E. Kyonges-Maranda, A. Taylor, R. George, T. Green, V.

---

⁷⁵ Словарь иностранных слов. Гос.издательство иностр.и нац.словарей, Москва, 1955,стр.814

⁷⁶ Денисова Е.А. Структура и функции энigmatического текста: дисс.канд.филол.наук.—Москва, 2008, стр.12

⁷⁷ Ҳожиев А. Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати. Тошкент, 2002, 33-бет

Pepichello, I. Hamnett, Ch. Scott, R. D. Abrahams, A. Dundes⁷⁸ in world literature and folklore who conducted research on riddles.

It should be noted that any research is also important with its chronology. While noting that the concept of “puzzle” is a historical genre, it should be noted that there is no clear information about when and where this term originated. Research shows that the history of riddles goes back thousands of years. The inscriptions carved on the walls of ancient temples in Japan, China, and Tibet have been found to be enigmatic questions. The oldest surviving English riddles have been found in Mesopotamia. English riddles written by the Sumerians on clay tablets were found in Lagash in 235 BC⁷⁹. All this indicates that “puzzle” is a very ancient genre, used by people of different nationalities and peoples living in different parts of the world. Originally seen as an oral genre, these texts were also sealed to written sources over time.

The first philological study of riddles is associated with the name of Aristotle. According to him, “in practice, the essence of the riddle is to talk about what really exists, and at the same time to combine the completely impossible. If this cannot be achieved through the use of common words, it is possible through metaphors, for example: I saw the man, which shielded human with fire⁸⁰.

Given that the origin of riddles goes back a long way, reflecting the mentality of a particular people, the national cultural aspects, the finder must be familiar with the historical past, way of life and related aspects of that nation, in any case, this knowledge makes it easier to solve. After all, folklore is an important source for the study of mentality. Therefore, one of the important tasks of modern Uzbek theoretical linguistics is to talk about such poetic works based on concealment, that is, the language, structure, semantic and pragmatic features of enigmatic texts.

The second part of the second chapter, entitled “New directions in linguistics and enigmatics”, reveals the importance of the field of linguistics in the study and analysis of puzzles. Naturally, the existence of one of these directions in the essence of language does not deny the existence of the other. For example, the existence of a social (social aspect) does not rule out the possibility that it may also have a psychic (spiritual aspect). Therefore, all these features should be taken into account when revealing the essence of language⁸¹. There is a need for some research in the field of sociolinguistics in Uzbek linguistics. In particular, the enigmatic texts we want to analyze, in particular, riddles, logical questions, crossword puzzles, the social aspect of rebuses - their separation into children's and adult puzzles, their semantic diversity has not yet been studied in detail in research.

According to the principles of cognitive linguistics, which is developing as a new direction in linguistics, the linguistic landscape of the world is formed in the minds of linguists through concepts that play an important role in understanding and comprehending the world through language. In particular, the reflection of reality in an enigmatic text occurs not only through language but also in human thinking. That is, first of all, the conceptual view of the object is reflected in the human mind. Only then does the mental reality that emerges in thinking move into language and create a linguistic landscape.

Ethnic factors (people's way of life, customs, national traditions, philosophical and religious views) are also important aspects in the study of riddles, which are examples of oral

---

⁷⁸ Қаранг: Сендерович С.Я. Морфология загадки. –Языки славянской культуры. Москва. 2008; Кёнгес-Маранда Э. Логика загадок/Н.Кузьмина таржимаси//Паремнологический сборник. Пословица. Загадка (структура, смысл, текст). М., 1978; Taylor A. English Riddles from Oral Tradition. Berkley ; Los Angeles, 1951; Green T.A, Pepicello W.J. The Folk Riddle: A Redefinition of Terms // Western Folklore. 1979. Vol. 38, № 1; Abrahams R. D., Dundes A. Riddles // Folklore and Folklife: The Introduction. University of Chicago Press, 1972.

⁷⁹ www.innovateus.net/innopedia/history-riddles

³² Арасту. Поэтика (Ахлоқи кабир.Риторика) .Янги аср авлоди. Тошкент. 20105. Б.57

⁸¹ Маҳмудов Н. Ўзбек тили социолингвистикаси муаммолари// Ўзбек тили ва адабиёти.—Тошкент, 2020-- №3.—Б.5.

creativity. After all, even without writing, they serve as carriers of the identity of a particular nation from ancestors to generations.

Pragmalinguistics, as a new field, also requires development in different directions. Signs such as not naming or denoting the denotation, which is characteristic of enigmatic texts, can also be studied by the “internal”⁸² branches of pragmalinguistics, known as the deixis theory. One of the most important features in the study of enigmatic texts is their signaling function.

In recent years, there has been a growing interest in Uzbek linguistics in linguoculturology, one of the most important areas of the anthropocentric paradigm. In particular, articles by professors N.Mahmudov, E.Begmatov, A.Nurmonov were published.⁸³ Of course, it is expedient to involve in the linguoculturological analysis of riddles that reflect the cultural features of a particular nation. As we study the research of scholars in this regard, it should be noted that the consideration of folk riddles against the background of the culture to which they belong gives the expected results.

Psycholinguistically, the effect of enigmatic texts on the human psyche, which is the main object of our research, is that in them the thought expressed by the speaker manifests itself in the form of a task and serves to motivate the listener, that is, to find the answer. In this way, according to the concept of Dj.R.Serl, it manifests itself in the act of directive⁸⁴.

Linguopoetics, one of the newest emerging branches of theoretical linguistics, analyzes the ethical and aesthetic properties of language units in the artistic context. This direction opens the way to study the language of both fiction and non-fiction. The methods of linguopoetic analysis developed today allow to study any literary texts, especially enigmatic texts, and to determine the scope of its artistic and aesthetic impact. Because riddles are also a form of poetic text, they emerge as a product of artistic thinking, unlike ordinary speech text. In terms of content, it acquires a unique emotional and expressive coloring.

The third part of the second chapter is entitled "The field of riddles: the history of research", which focuses on the development of the genre of riddles and its use as a linguistic object in research. Any object of study is important with its history and chronological development. In our case, the emergence and development of enigmatic texts, especially puzzles, goes back a long way. However, the process of its becoming the object of scientific research dates back to later times.

In this regard, the contribution of world and Russian linguists to the development of the field of “riddle” is particularly noteworthy. In world linguistics, the Finnish researcher E. Kyonges-Maranda, a well-known anthropologist and folklorist, describes the riddle as “always a structural unit consisting of two components — a figurative part and a solution, both coded according to the genre's accepted name”⁸⁵. The origin of the term “riddle” is connected with the verb “find” in the main part, which proves that the semantics of the term in other languages are etymologically similar (Finnish “arvotius”, English “riddle”, German “ratsel”, Danish “raadsel”).

However, some of his conclusions and analyzes on the text of the riddle have been criticized by some researchers, such as S.Ya. Senderovich, T.A. Green, U.D. Pepichello. In particular, we see that his attempts to bring linguistic terminology into the process of literary analysis of the riddle metaphor were ineffective.

Continuing the problem of classification, the scientist R. Petsch, who conducted research on riddles in German linguistics, in his works divides riddles into “original”

---

⁸² Ўша асар Б.76

³⁸ Ҳақимов М.Х. Ўзбек тилида матнинг прагматик талқини: Филол. фан. д-ри ... дис. – Тошкент: ЎЗР ФА ТАИ, 2001. – 283 б.

⁸³ Маҳмудов Н. Ўхшатишлар – образли тафаккур маҳсули // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2011. – № 3. – Б. 19-24; Бегматов Э. Антропонимлар – антропоцентриқ тадқиқ объекти // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2013. – № 3. – Б. 35-39; Нурмонов А. Лингвистик нисбийлик ва лингвистик детерминизм назариялари ҳақида мулоҳазалар // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2013. – № 5. – Б. 10-19.

⁸⁴ Ҳақимов М., Газиева М. Прагмалингвистика асослари. Дарслик. Тошкент, 2020. Б.192

⁸⁵ Кёнгес-Маранда Э. Логика загадок/Н.Кузьмина таржимаси//Паремнологический сборник. Пословица. Загадка (структура, смысл, текст). М., 1978. стр. 253

(diewirklichenVolksrätsel) and “non-original” (unwirkliche). First of all, it emphasizes the descriptor that forms the core of the riddle, whether it has a figurative character or a sound echo, as a basic condition for the riddle. According to him, there are five main components of the riddle: the framing input part (einführendes Rahmenelement), the core part, ie the part that indirectly names and represents the hidden object (benennendes Kernelement), the part describing the core (beschreibendes Kernelement), the stopper, the reflector element.), as well as the final part of the framework (abschliessendes Rahmenelement)⁸⁶.

Commenting on the riddle, American researcher A. Taylor believes that “a true riddle is a comparison of this puzzling object with something very different from it”⁸⁷. A.Taylor, like R.Petsh, distinguishes between the core and the framing components of the discovery. There are two components in the nucleus: the main descriptive element (positive element), which has a metaphorical character, and the sign, which is literally expressed against it (negative element). For example, the following Irish riddle about potatoes reveals the following elements:

Something has eyes but cannot see

In this case, if the phrase "has eyes" is a descriptive element of a metaphorical nature, "not being able to see" is a sign that can be directly understood.

It is possible not only to limit the list of researchers who focus on puzzles, especially riddles, but also to enumerate the names of those who have made the puzzle an object of linguistic study through its structural structure and cultural features.

In Russian linguistics, V.P. Anikin (who proposed the hypothesis that riddles are related to traditional languages), V.V. Chernyshev (who studied the connection of riddles to children's creativity), A.N. can be seen in the work of researchers such as Research, publication and study of Uzbek folk riddles on a scientific basis were carried out by researchers such as Gazi Olim Yunusov, Hodi Zarif, Ismail Orifiy, Abdulla Nosirov, B. Karimov, M. Afzalov, Z. Khusainova, M. Abdurahimov, R. Sirojiddinov⁸⁸.

In Uzbek theoretical linguistics, the field of “riddles” was first studied in the 60s of the last century. The first steps in this direction belong to the folklorist Zubayda Khusainova⁸⁹. She considers that: “A puzzle is a simple, concise, informative question in the form of a sentence that requires an answer by expressing the subject's characteristics”⁹⁰. During the years of independence, interest in the field of "riddles" was revived. Researchers J.Abdullaev, M.Saparniyazova, U.Kabulova studied lexical, semantic and syntactic features of riddles⁹¹.

In the last part of the second chapter, “Crossword as an enigmatic structure” is analyzed. “Crossword” is an English word that means cross – “intersection”, word – “word”. According to the Uzbek dictionary, a crossword puzzle is a game or puzzle in which you fill in the cells with letters and find the word you are looking for⁹².

We can say that crossword puzzles are a kind of puzzle because of their “youth”. Because the crossword text is also divided into “question” and “answer”, that is, the hidden object in the enigmator is not clearly named, and the descriptive text does not fully express the object. Based

---

⁸⁶ Сендерович С.Я. Морфология загадки. М., 2008, стр.60

⁸⁷ Taylor A. English Riddles from Oral Tradition. Berkley ; Los Angeles, 1951, p.5

⁸⁸ Қобулова У. Метафорик матнда интеграл ва дифференциал семалар муносабати (ўзбек халқ топишмоқлари мисолида). Фил.фанл.номз.дисс.Тошкент, 2007

⁸⁹Хусаинова Зубайда. Ўзбек халқ топишмоқлари. Ўзбекистон ССр “Фан”нашриёти, Тошкент, 1966; Хусаинова Зубайда. Ўзбек халқ топишмоқларининг асосий хусусиятлари ва замини. Фил.фанл.номз.дисс.Тошкент, 1967

⁹⁰ Хусаинова Зубайда. Ўзбек халқ топишмоқлари. Ўзбекистон ССр “Фан”нашриёти, Тошкент, 1966

⁹¹ Қаранг: Абдуллаев Ж. “Ўзбек халқ топишмоқларининг лексик-семантик хусусиятлари”. Фил.фанл.номз.дисс.Тошкент, 1993; Сапарниязова М. “Ўзбек халқ топишмоқларининг синтактик-семантик хусусиятлари”. Фил.фанл.номз.дисс.Тошкент, 2005; Қобулова У. Метафорик матнда интеграл ва дифференциал семалар муносабати (ўзбек халқ топишмоқлари мисолида). Фил.фанл.номз.дисс.Тошкент, 2007

⁹² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. К ҳарфи. “Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси” давлат илмий нашриёти. Тошкент, 418-БЕТ

on this, we can say that crossword puzzles, like puzzles, which are another form of puzzle text, consist of two parts: enigmat (the word being searched) and enigmator (description of a hidden object)⁹³.

Crosswords are also structurally divided into question and answer parts as a word game that is a common type of puzzle. With this in mind, the descriptive and explanatory parts of the crossword puzzle can also be expressed in terms of the enigmator, the name of the word hidden in the text, i.e. the answer to the puzzle. The enigma in the crossword puzzle, as in other puzzles, always consists of two parts. If we look at the description of the denotation hidden in the question section of the crossword, its structure bears a resemblance to the denotation in the dictionary. Indeed, judging by the glossary, there are two sides to the enigma: the name and its description, i.e. the annotated part.

The third chapter of the study deals with **“Deictic Units and Enigmatics”**. The first part of the chapter is devoted to the **“General concept of deictic units”**. It is known that pragmalinguistics is one of the main directions of anthropocentric linguistics, which involves the human factor in language research and arises as a result of looking at language from a semiotic point of view. Problems related to the field of pragmatics, saturated with semiotic concepts in linguistics, appear and enrich in the form of a new terminological system. In the current balance of research, the pragmalinguistic paradigm, which is becoming more relevant with its problems, is improving at the expense of new directions. Some researchers recommend using the term “deiktika” (Greek - deiktikos “affected, inclined”) instead of the traditional “pragmatics” when naming a science that deals with the relationship between linguistic sign and communication personality. This recommendation suggests that the deixis phenomenon is important in the pragmalinguistic analysis of linguistic activity⁹⁴.

K.Brugman, O.Espersyan, K.Buller, E.V.Paducheva, V.V.Vinogradov, A.M.Peshkovskiy, A.A.Potebnya, N.D.Arutyunova, on the issues of linguistics, in particular, pragmalinguistics Scientists such as E.M. Wolf, G.G. Matveeva conducted research⁹⁵. Professor Sh. Safarov is one of the leading experts in Uzbek linguistics who has conducted research on deixis⁹⁶. The scientist's contribution to this field is that for the first time in Uzbek linguistics the concepts of deictics, types of deixis are scientifically substantiated by linguistic facts, which opens the way for further research. Hence, in the pragmatic study of linguistic units related to the deixis field, such as pointing, pointing, in language, the essence of the means belonging to this group and the history of formation of this system are, in turn, connected with doctrines of word theory.

The pragmatic nature of linguistic research is first seen in research on the theory of grouping words. According to him, rhymes within independent word groups differ from other word types by some pragmatic features, they mean things and objects indirectly, not directly. Pronouns are deictic characters in this respect, so the semantic features of “... deictic signs are radically different from other nominative signs. They do not directly name objects, but show the location of objects, events, and persons in relation to the state of speech”⁹⁷.

In the second part of the third chapter, the issue of "Deictic elements and their types" is covered. Based on the content of research on the history of deictic elements, it can be said that today the concept of deixis has begun to take on a broader meaning in language. While initially only rhymes were considered deictic units, such a function began to be observed in other word

---

⁹³ Е.А.Денисова. Структура и функции энигматического текста: дисс.канд.филол.наук.—Москва, 2008,стр.90

⁹⁴ Сафаров Ш Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2008, 200-бет.

⁹⁵ Қаранг: Бругман К. Есперсян О. Бюллер К. Теория языка: репрезентативная функция языка . Падучева Е.В. Виноградов В.В. Пешковский А.М.

⁹⁶ Сафаров Ш Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2008.

⁹⁷ Сафаров Ш Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2008, 155-бет

types, even lexical-grammatical devices. They also began to show deictic features, such as pointing to the being and its elements, in connection with the situation of speech. Traditionally, the deictic elements of language have been associated with personality (I, you, us) and demonstrative pronouns (this, that) and forms (here, now), but now the field of units performing such a function has expanded at the expense of lexical and grammatical means.

In the third part of the third chapter, which deals with the “**Deictic properties of enigmatic texts**”, the puzzle texts, in particular, the hinting feature of riddles, are discussed. Although the defining aspects of an enigmatic text are implicitly expressed by certain characters, they refer to an object-denotation that both the speaker and the listener can imagine. For example, if we take the puzzle of thirty-two pearls in the Dark House, then the main reference word is thirty-two, and these numbers are associated with teeth in the mind of any person. The fact that it is called a pearl indicates that this denotate is like a white mineral stone inside a shell. The dark house where thirty-two pearls live permanently is, of course, mouth-watering. Thus, the answer to the riddle is the mouth and teeth, which are deictic signs that one can imagine.

In the components of this part, we have also touched upon the issues of person (object), time and space in riddles. Enigmatic texts, especially riddles, also show the personality dexterity in a unique way. Among them are the “units that form the deixis of personality”, i.e. morphological units, listed in the research of the researcher R.Davlatova on “Deictic units of the Uzbek language”: personal pronouns such as I, you, he ... someone, someone, someone suspect pronouns; the pronoun of nobody (nobody), the pronoun of all (all) applied to persons, all, all, all; who is the interrogative pronoun; there are personal pronouns that refer to individuals, the self, the self, the self⁹⁸.

They ask me, when they see, they run away (Rain) sounds the riddle about the rain. Also, in folk riddles, the cases related to the pronoun “Self” play an important role: *Self-wide, deeper than the sea (Thought)* or *Sweeter than honey, But cannot be eaten (Sleep)* can be included in the group of riddles used as a deixis of morphological units.

A bush is a big poplar, The end is one, branches are twelve, Leaves are three hundred and sixty, One side of the leaf is white, The other side is black.

Usually, in our thinking, the number three hundred and sixty is perceived as the days of a year, and twelve by the months of the year. Naturally, a large poplar tree with three hundred and sixty leaves and twelve horns is the year, its base is one, twelve kings — twelve months of the year, three hundred and sixty leaves — days, and the white and black sides of the leaf are night and day. Since all of the above symbols represent specific units of time, this puzzle can also be taken as an example of a time dexterity, in our view. Because, “In the description of the events that take place in reality and in the transmission of information about them, it is important to indicate the period of its passage. Such a display function is performed by the means of time (period) deixis”⁹⁹. In the above case, which we have considered, lexical means perform this function.

The fourth part of the third chapter is entitled “**Types of riddles involving deictic characters**”. In it, the signs in the puzzle are classified into specific groups according to their presence, and it is possible to determine their level of complexity. In our study, we found it appropriate to divide puzzles, which occupy a significant place among enigmatic texts, into the following types according to the number of signs expressed in them:

1. One-signed puzzles. In riddles belonging to the first group of enigmatic texts, one feature of the denotation aimed at finding is given in the form of explicit or implicit form. In such puzzles the only sign of the denotation is represented. For example: *If it is buried, it will not be buried*, there is an enigmatic structure in the sentence not to be buried, and to find the enigmat, one of its properties is indicated. In pragmatic language, this is called the deictic function of the enigmatic

---

⁹⁸ Давлатова Р. “Ўзбек тилининг дейктик бирликлари”. Фил.фанл.бўйича фалс.доктори дисс. Тошкент, 2020

⁹⁹ Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2008. Б. 191

text. The answer to the riddle is *Shadow*, and this text on the system of folklore reflects the ingenuity of the Uzbeks. This is because enigmatic texts, which are a special type of implicit structure in the interaction of speakers, trigger the imaginary phase in the mental structure.

2. Two-signed puzzles. Unlike one-signed puzzles, two-signed puzzles express two properties of the object (denotation) that are expected to be found. Naturally, showing more than one aspect brings the reader closer to the correct answer faster. For example, when interpreting the following enigmator as *Invisible, Untouchable*, two aspects of the enigmat are taken into account: both invisible and inaccessible. (*Weather*)

3. Three-signed puzzles. The next place in the classification of riddles is occupied by riddles with three properties listed in the enigmator. In turn, this makes it much easier to find the enigmat. As the list of characters brings you closer to the answer, the game motive in it increases.

It is not difficult for the recipient to find the answer to the *Armless, Legless, Door-opening* riddle, which belongs to the series of traditional riddles, because the specific signs of the *Wind* are listed in a series.

The last part of the third chapter is called “**The use of repetitions in enigmatic texts**”. It explains the phenomena of anaphora, epiphora, and infora in traditional riddles, and analyzes examples of this. In particular, anaphora in the riddle of the word *elniki* (Word, speech) until it comes out of the mouth, The big woman lurks in the house, The little woman goes to the disappearance (Lock and key) in the riddle infora, She goes there, The girl goes here. A girl with a ring in her ear, Whistling (Moki)¹⁰⁰.

Here, the concepts of the term "anaphora" are interpreted as stylistic figures, with special emphasis on the poetic potential of the phenomenon. In our view, this definition also follows the term anaphora and a one-sided approach to the phenomenon, highlighting the repetitive stylistic function of anaphores, ignoring the degic feature of pragmatics or anaphoric dexterity. Such a one-sided description of the phenomenon of anaphora is observed in most works, for example, in literary works the word is repeated at the beginning of poetic lines as a poetic figure, in stylistic research as a stylistic figure, in textual linguistics as a means of expressing coherence, in studies of pragmalinguistics interpretation takes precedence, and each science interprets based on its own nature.

CONCLUSION

1. The implicit structure of language is one of the important concepts of pragmalinguistics. All hypotheses developed for the interpretation of the implicit phenomenon confirm that it is a lingvopragmatic category, and that it includes all other implicative units.
2. A specific situation, a specific context, is required to uncover and fully comprehend implicit meanings. This situation requires that implicitism be studied directly within the text, within the linguistics of the text.
3. Enigma, i.e. puzzles and crossword puzzles, are considered a special type of text or enigmatic text because the puzzle is hidden. Riddles, which are considered to be the first appearance of enigmatic texts, are a very ancient literary genre, the study of which is associated with the name of Aristotle. However, the study of them as a philological object on the basis of linguistic sciences began only in the XIX century.
4. Word games, which are an important factor in achieving implicit and enigmatic structure, are a unique element for any puzzle. Such linguocreative skill demonstrates people's creativity in language use.
5. Structurally, any puzzle consists of two parts: a question and an answer. These two components can be enriched with different additional elements in different structural languages, but the enigmatic content in its semantics is preserved.

---

¹⁰⁰ Абдурахимов М. Ўзбек халқ топишмоқлари. Тўплам. www.ziyouz.com кутубхонаси

6. Another specific form of enigmatic text is crossword puzzles, which have several structurally-semantic subtypes. The enigmatic definitions and explanations in it can also serve as material for linguistic research.
7. Dictation is one of the most modern branches of pragmalinguistics, the main signifying function of which is clearly seen in enigmatic texts.
8. In mental puzzles, mental deixis predominates, while deixis of person, time, and space dominates in the semantic plane.
9. The classification of riddles according to the number of characters involved in the enigmator shows that the more the character is interpreted, the closer the path to the denotation is and the easier it is to find the answer to the riddle.
10. Theoretically, the phenomena of deixis and anaphora are very close to each other, but in enigmatic texts they appear in a different form. While elements such as anaphora, epiphora, or infora provide the rhythmicity of riddles in a linguopoetic way, deictic elements refer directly to denotation.

\

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ PhD.03/04.06.2021.Fil.132.01 ПО
ПРИСУЖДЕНИЮ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ ПРИ КОКАНДСКОМ
ГОСУДАРСТВЕННОМ ПЕДАГОГИЧЕСКОМ ИНСТИТУТЕ**

КОКАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ИНСТИТУТ

ЯКУБОВА НОДИРАХОН ДАВЛАТБОЙ КИЗИ

**СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ЭНИГМАТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ**

10.00.11 – Теория языка. Прикладная и компьютерная лингвистика

**АВТОРЕФЕРАТ
диссертации доктора философии (PhD) по
филологическим наукам**

Коканд - 2022

УДК: 811.512.133'1:398.61

Тема диссертации доктора философии по филологическим наукам (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за номером №В 2022.1 PhD / Phil 564.

Диссертация выполнена в Кокандском государственном педагогическом институте.

Автореферат диссертации доступен на трех языках (узбекский, английский, русский (резюме)) на сайте Ученого совета (www.kspi.uz) и на информационно-образовательном портале «ZiyoNet» (www.ziynet.uz).

Научный руководитель: **Хакимов Мухаммад Хужахонович**
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: **Курбанова Мухаббат Матякубовна**
доктор филологических наук
Ганиева Дильдора Азизовна
кандидат филологических наук, доцент

Ведущая организация: **Самаркандский государственный институт иностранных языков**

Защита диссертации состоится на заседании Ученого совета PhD.03/04.06.2021.Fil.132.01 по присуждению ученых степеней при Кокандском государственном педагогическом институте, 2022 «21» 06 часов 10⁰⁰. (Адрес: 150700, город Коканд, улица Турон, 23. Тел: (99873) 542-38-38; факс: (99873) 542-11-43; e-mail: quqondpi@umail.uz).

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Кокандского государственного педагогического института (зарегистрирована под номером 8). Адрес: 150700, город Коканд, улица Турон, 23. Тел: (99873) 542-38-38; факс: (99873) 542-11-43; e-mail: qdpi_arm@umail.uz

Автореферат диссертации разослан «08» 06 2022 года.
(Протокол реестра рассылки за № 8 от «07» 06 2022 года.)

Д. Набиева
Председатель научного совета по присуждению ученой степени, д. филол. н., профессор.

В.Каримова
Член секретарь научного совета по присуждению ученой степени, доктор философии по филологическим наукам (PhD)

Ш.Искандарова
Председатель научного семинара при Ученом совете по присуждению ученой степени, д. филол. н., профессор.

Введение

(Аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Целью исследования является изучение лингвопрагматических особенностей энигматических текстов, выявление имплицитной структуры и дейктических признаков, описание энигматических текстов.

Объектом исследования является сборник материалов «Узбекские народные загадки» (около 1000 загадок, записанных М. Абдурахимовым).

Предметом исследования являются энигматические тексты узбекского языка и лингвопрагматические особенности некоторых имплицитных и дейктических единиц разносистемных языков.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

обнаружено, что загадка в текстах головоломок формируется не только имплицитными структурами, но и эксплицитными структурами в зависимости от способов выражения;

раскрываются смысловые, прагматические и эвристические аспекты энигматических текстов, выявляются семантические и культурно-структурные особенности энигматических текстов на узбекском языке, такие как когнитивные и культурологические, которые отличаются от других типов текстов, а также простых и сложных предложений;

выделены дейктические единицы загадочных текстов, такие как лицо, время и пространство, а лингвопрагматика загадок на узбекском языке доказана дейктическими явлениями;

показано, что разделение головоломок по количеству в них действующих лиц является основой для определения уровня сложности головоломок, так как они повышают игровой мотив.

Внедрение результатов исследования. Теоретические и практические рекомендации, а также выводы исследования внедрены в следующих проектах:

коммуникативные отношения между адресантом и адресатом в текстах головоломок, наличие в таких отношениях вопросно-ответной структуры, тот факт, что нахождение загадок является продуктом мыслительных процессов, используется в международном фундаментальном проекте 574097-EPP-1-2016-1CY-EPPKA2-SVNE-JP «REUCVET: Апробация перехода на Европейскую систему кредитной практики (ECVET) в национальных системах образования России и Узбекистана», проведенном в Кокандском педагогическом институте (Министерство высшего и среднего специального образования 24 декабря 2021 г. 89 Ссылка № 02-1450). В результате вопросы имплицитной структуры в энигматическом тексте, межличностного коммуникативного общения, отношения к происходящему в действительности обогащаются научными данными;

выводы и рекомендации по современным направлениям прагмалингвистики, таким как роль дейктической системы в изучении энигматической структуры языка, общие и специфические аспекты явлений дейксиса и анафоры, дейктических знаков и их выражения в различных единицах на разных уровнях языка, были использованы в учебнике «Основы прагмалингвистики». (Разрешение № 418-045 в соответствии с Приказом Министерства высшего и среднего специального образования № 418 от 14 августа 2020 г.). В результате учебник обогатился теоретической и практической информацией;

Обоснование роли энигматических текстов в развитии узбекского языка и

литературы, художественно-эстетического мышления, вопросы освещения таких текстов, в частности ребусов в узбекском теоретическом языкознании были использованы в радиопередачах «Тысяча и одна тема» и «Добрый вечер», «Семейная школа» и «Тема дня» Ферганской телерадиокомпании. (справка № 30 от 15 февраля 2022 года Ферганской областной телерадиокомпании Национальной телерадиокомпании Узбекистана).

Публикация результатов исследований. Опубликовано 14 научных работ по теме диссертации, в том числе 8 статей в научных изданиях, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Кабинете Министров Республики Узбекистан для публикации основных научных результатов докторских диссертаций, 3 из которых опубликованы в зарубежных журналах.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех основных глав, аннотации, списка литературы; объем диссертации - 137 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Якубова Н. Энигматик матнларда дейксис ва анафора ҳодисаларининг ўрганилиши // ЎзМУ хабарлари – Вестник НУУз. – Тошкент, 2020. – №1. – Б. 190-192.
2. Якубова Н. Жумбоқли матнлар лингвистик тадқиқот объекти сифатида // FarDU. Ilmiy xabarlar – Научный вестник. ФерГУ. – Фарғона, 2021. – №1. – Б.138-142.
3. Yakubova N. Progressive development of enigmatic texts in linguistics.// *Academicia/An International Multidisciplinary Research Journal* Vol.11 Issue 4. Philological sciences. Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492 <http://saarj.com>, April 2021. – P. 1140-1143. (ISSN: 2249-7137).
4. Якубова Н. Кроссворд матннинг ўзига хос типи сифатида // “Nutq madaniyati va o’zbek tilshunosligining dolzarb muammolari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Andijon, 2020. – B.170-172.
5. Якубова Н. Тилшуносликнинг янги йўналишлари ва энигматика //International scientific and practical online conference on the topic “TSUL International Conference on Teaching Foreign Languages” – Тошкент, 2021. – Б.116-121.
6. Якубова Н. Кроссвордларнинг мазмуний субтиплари // Ўзбекистон олимлари ва ёшларининг инновацион илмий-амалий тадқиқотлари. Конференция материаллари. 35-сон. –Тошкент, 2021. – Б.107-109.
7. Якубова Н. Топишмоқ когнитив структура сифатида // Ўзбекистон олимлари ва ёшларининг инновацион илмий-амалий тадқиқотлари. Конференция материаллари. 26-сон. –Тошкент, 2021. – Б. 47-49.

II бўлим (II часть; II part)

8. Hakimov M., Yakubova N. The phenomena of deixis and anaphora// *International Scientific Journal Theoretical & Applied Science* Vol.98 Issue 06. Philological sciences. <http://T-Science.org>, 2021. – P.654-657. (**p-ISSN:** 2308-4944 (print) **e-ISSN:** 2409-0085 (online)).
9. Hakimov M., Yakubova N. Enigmatic texts as an object of linguistic research//*International Scientific Journal Theoretical & Applied Science* Vol.85 Issue 05. Philological sciences. <http://T-Science.org>, 2020.—P. 812-815. (**p-ISSN:** 2308-4944 (print) **e-ISSN:** 2409-0085 (online)).
10. Ҳақимов М., Якубова Н. Жумбоқли матнлар лингвистик концепт сифатида // Qo’qon DPI. Ilmiy xabarlar – Научный вестник. Кокандский ГПИ. – Қўқон, 2021. – №1. – Б.136-141.
11. Yakubova N. Krossvordning enigmatik strukturasi va turlari // Qo’qon DPI. Ilmiy xabarlar – Научный вестник. Кокандский ГПИ. – Қўқон, 2021. – №3. – Б.232-235.
12. Якубова Н. Тилшуносликда энигматик матнларнинг тадрижий тараққиёти // UrDU. Ilm sarchashmalari – Научно-теоритический методический журнал. УрГУ – Урганч, 2021. – №6. – Б.60-63.
13. Якубова Н. Жумбоқли матнларнинг сўз ўйини функцияси // «Филологиянинг долзарб масалалари» мавзусидаги халқаро илмий-амалий интернет-анжуман материаллари. – Фарғона, 2020. – Б.170-172.
14. Якубова Н. Кроссвордларнинг структур-семантик типологияси // “Innovative achievements in science 2021” Collection of scientific works of the international scientific conference. – Б. 9-13.

Автореферат «Қўқон ДПИ. Илмий хабарлар» журнали таҳририяти томонидан 2022 йил 4-июнда таҳрирдан ўтказилди.

Босишга рухсат этилди: 04.06.2022 йил
Бичими 60x84 1/16, «Times New Roman» гарнитурда
рақамли босма усулида босилди.
Нашриёт босма табағи 2.75. Адади: 100. Буюртма: № 4

Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтининг Фарғона минтақавий филиали
босмахонасида чоп этилди. Манзил: Қўқон шаҳар, Мовароуннаҳр кўчаси, 3-А уй.